

Közlemények

BALOGH SÁNDOR

Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény

Az a tény önmagában, hogy még a második világháború befejezése előtt mind Magyarországon, mind Csehszlovákiában népi demokratikus hatalom jött létre, nem szüntette meg egycsapásra a régi nemzeti ellentéteket, nem nyitott utat e két szomszédos ország népeinek az azonnali egymásratalálásához. Sőt, úgy tűnt, hogy a valóságos és vélt sérelmek megtorlásának vágya minden más tényezőnél erősebbnek bizonyul és ezáltal a kétoldalú kapcsolatok olyan újabb „tételekkel” terhelődnek majd meg, amelyek nagyon hosszú időre, talán évtizedekre elhomályosítják az alapvető közös érdekek felismerését, s végsőfokon megakadályozzák a jószomszédi viszony és a szorosabb együttműködés megteremtésének a lehetőségét.

A helyzet ilyen alakulásában kétségtelenül döntő szerepet játszott – más nemzetközi és belpolitikai okok mellett – az a körülmény, hogy a két népi demokráciának a múlt egészen másfajta „örökségével” kellett számolnia akkor, amikor országaikat a Szovjetunió felszabadította a hitleri Németország megszállása alól. A magyar népi demokrácia ugyanis a Horthy-rendszer revíziós, imperialista politikája és háborús részvétele következményeként a legyőzöttek, a csehszlovák népi demokrácia pedig – elsősorban a londoni csehszlovák emigráns kormánynak az antifasiszta koalíció nagyhatalmai részéről történt elismerése folytán – a győztesek sorában foglalt helyet a háború befejezésekor. A fentebbiekkel összefüggésben a magyar népi demokrácia belső léteérdekei mellett a fegyverszüneti megállapodásban rögzített nemzetközi előírások miatt is – amelyek végrehajtását az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság a helyszínen ellenőrizte – gyökeresen szakított az ellenforradalmi rendszer hivatalos ideológiájával és politikájával, valamint kötelezettséget vállalt azok újjáéledésének a megakadályozására is. Ugyanakkor Csehszlovákiában a haladó, polgári demokratikus hagyományokkal egyidejűleg a csehszlovákizmus ideológiájának és politikájának bizonyos „korszerűsített” elemei is beépültek a népi demokratikus kormány programjába, mindenekelőtt az Eduard Beneš által képviselt polgári erőkkel kötött kompromisszum, megegyezés eredményeként.

*

A csehek és szlovákok önrendelkezésének 1918-ban történt megvalósulása, a polgári demokratikus Csehszlovákia létrejötte nem csupán az illető nemzetek életében jelentett kiemelkedő történelmi állomást, korszakos változást, de egyben pozitív, haladó jelentőségű esemény volt Középkelet-Európa történetében is. Még akkor is, ha a csehek és

szlovákok önálló nemzeti államának létrejöttével egyidejűleg, az első világháborúban győztes nagyhatalmak másokat, köztük több mint 700 000 magyart megfosztottak a nemzeti önrendelkezés lehetőségétől.¹ A Csehszlovák Köztársaság történetének első két évtizedében – a hatalom polgári demokratikus jellegével összefüggésben és részben az általa vállalt nemzetközi kötelezettségek miatt – a polgári szabadságjogoknak kétségtelenül nagyobb hányadát biztosította a magyar nemzetiségű lakosságnak, pontosabban magyar nemzetiségű állampolgárainak is, mint amennyiben Magyarországon a Horthy-rendszer idején a lakosság többsége részesült. Ennek a vívmánynak a tényleges értékét azonban nagymértékben csökkentette az a körülmény, hogy a csehszlovák uralkodó körök nem csupán az önrendelkezés időszerűségét utasították el, hanem egyáltalán az önrendelkezés elvét is elvetették és ehelyett valójában a magyar nemzetiség „széttördelését” és jelentős tömegeinek a mielőbbi beolvasztását tűzték ki célul. Így, többek között azzal számoltak – és ezt nem is nagyon rejtették véka alá –, hogy elsősorban a magyar közalkalmazottak és értelmiségiek tömegesen költöznek majd át „önkéntesen” Magyarországra. Az állampolgárság megadásának korlátozásától, a hontalanság intézményesítésétől szintén újabb csoportok távozását, illetőleg kiutasítását remélték a köztársaságból. Emellett a nemzeti szempontú közigazgatási intézkedések (járások területének megváltoztatása, városok nagyközségekké degradálása stb.), a gazdaságpolitika – s ezen belül mindenekelőtt a földreform –, a közoktatáspolitika és nem utolsósorban a nemzetiségek új kategorizálása pedig a döntő többségében az államhatár mentén elhelyezkedő magyarság etnikai „fellazítását” célozták.² A korabeli csehszlovák viszonyokat valóságúően jellemezve állapítja meg Balogh Edgár, a középkelet-európai nemzetiségi kérdés kitűnő ismerője visszaemlékezéseiben, hogy „mi ugyanolyan sovén törekvésekkel állunk szemben, mint amilyenekkel annak idején a magyar imperialisták a szlovák nép nyelvét, kulturális felemelkedését, intelligencia termelését, nemzetté válását üldözték és akadályozták”.³

A köztársasági elnökségről lemondott és Londonba távozott Eduard Beneš körül csoportosuló csehszlovák polgári emigráns körök a második világháború éveiben, a gyökeresen megváltozott nemzetközi helyzet és a háború utáni kilátások mérlegelése alapján alakítják ki a csehek és szlovákok közös nemzeti államáról vallott új felfogásukat. Ezzel összefüggésben a korábbi – és szerintük nem kielégítő eredményekkel járó – asszimilációs politikát pedig az idegen népcsoportoktól (németektől és magyaroktól) való megszabadulás követelésével kívánják felcserélni. Beneš és környezete viszonylag rövid időn belül felismerte, hogy kizárólag Csehszlovákia jövőbeni biztonságára hivatkozva nem győzheti meg a szövetséges nagyhatalmakat a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének a szükségességéről. Éppen ezért a magyar nemzetiségnek Csehszlovákia 1938–1939. évi tragédiájában játszott szerepéről már addig is hirdetett alapvetően hamis elméletűket kibővíti a magyarok kivétel nélkül sovíniszták, irredenták tézisével.⁴ Majd

¹ A mai Magyarország. Szerkesztette Elekes Dezső. Bp. Hungária Lloyd, é. n. 107; *Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975.* Magvető Könyvkiadó, 1977. 65; *Kövágó László: Kisebbség–nemzetiség.* Kossuth Könyvkiadó, 1978. 2. kiad. 99.

² *Arató Endre: Uo.* 66–69.

³ *Balogh Edgár: Hétpróba.* Szépirodalmi Kiadó, 1965. 234.

⁴ *Eduard Beneš: Šest let exilu.* Praha, 1947. 232.

ezzel nagyjában egyidejűleg hozzálátnak az előbb említettek szellemében fogant propagandájuk kibontakoztatásához és a magyarok kitelepítéséhez való nemzetközi hozzájárulás megszerzéséhez.

A csehszlovák nemzeti állam megteremtésének programját – az akkorra már elismert jogfolytonosság talaján állva – Beneš köztársasági elnök és a londoni emigráns kormány 1942 végén–1943 elején egészítette ki a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének a konkrét követelésével.⁵ Ezután valóban igyekeztek minden lehetőséget megragadni annak érdekében, hogy a magyarok kitelepítésének az elkerülhetetlenségéről is meggyőzzék a szövetséges nagyhatalmokat. De ilyen beleegyezést egyelőre sem a nyugati nagyhatalmaktól, sem a Szovjetuniótól nem sikerült kicsikarniok. Nem jártak eredménnyel Benešnek D. Roosevelttel, az USA elnökével folytatott tanácskozásai sem ebben a kérdésben.⁶ Hasonlóan I. V. Sztálinnal és V. M. Molotovval szintén nem sikerült ekkor még elfogadtatni a magyar nemzetiséggel kapcsolatos javaslatát. Ezt bizonyítja egyébként az 1943. december 11-én Moszkvában aláírt szovjet–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés is, amely nem tartalmaz konkrét utalást a magyar nemzetiségű lakosság Csehszlovákiából történő kitelepítésére.⁷ Beneš Moszkvában azonban nemcsak a szovjet vezetőkkel, hanem a csehszlovák kommunista és szociáldemokrata emigráció tagjaival is találkozhatott, illetőleg találkozott, amelyre természetesen nélkülözhetetlenül szüksége volt a Csehszlovákia jövőjével kapcsolatos nézetek tisztázása, összehangolása szempontjából.

Eduard Beneš és a csehszlovák emigráns kormány a sorozatos kudarcok ellenére sem mutatott hajlandóságot eredeti tervének a felülvizsgálására, sőt a londoni emigrációs körökben megkezdték azoknak a dekrétum- és rendelet-tervezeteknek a kidolgozását is, amelyek a magyar nemzetiségű lakosság helyzetét voltak hivatva szabályozni a második világháború befejezése után. Ezeknek a tervezeteknek persze mindaddig ténylegesen csekély gyakorlati szerepük és jelentőségük volt és lehetett is, amíg azok támogatására nem sikerült megnyerni a csehszlovák baloldali erőket, s különösen a kommunista pártot. Azt, hogy ez mikor következett be, hiteles források hiányában, ma még nem lehet minden kétséget kizáró pontossággal megállapítani. Mindenesetre a moszkvai csehszlovák kommunista emigráció megnyilatkozásaiban 1944 májusától–júniusától érezhető változások tükröződnek, „új hangok” hallatszanak a magyar nemzetiséghez való viszony tekintetében. Így Klement Gottwald 1944. május 11-én a moszkvai rádióban elhangzott beszédében már kilátásba helyezte a magyarok eltávolítását Csehszlovákiából.⁸ A Československé Listy pedig arról írt augusztusban, hogy „ami a németekre érvényes, érvényes a magyarokra is”.⁹

1944 nyarán-őszén a szlovák kommunisták és a Szlovák Nemzeti Tanács, valamint a szociáldemokrata emigráció bizonyos körei azonban még mindig nem tették magukévá a magyar nemzetiségű lakosság kollektív felelősségének elvét, illetőleg kitelepítésének a követelését. A Csehszlovákia Kommunista Pártja emigrációban levő vezetőivel való tanács-

⁵ *Eduard Beneš*: Paměti Praha, 1947. 328.

⁶ *Eduard Beneš*: i. m. 285.

⁷ Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 559.

⁸ *Klement Gottwald*: Desat' rokov. Bratislava, 1950. 343.

⁹ Československé Listy, 1944. aug. 1.

kozások és a londoni polgári emigrációval való érintkezések állandósulása hatására 1944 végén – 1945 elején az SZIKP és az SZNT is mindinkább közeledett az emigrációs körökben lényegében már egyeztetett közös állásponthez a magyar nemzetiség kérdésében. A különbség legfeljebb abban nyilvánult meg közöttük, hogy az SZIKP és az SZNT a „népcserével” óhajtotta összekötni a magyarok kitelepítését. A magyarok kitelepítésének politikai követelését az SZIKP 1945. februári konferenciája fogalmazta meg teljes nyíltsággal, amikor „új honfoglalásra” szólította fel a szlovákságot: „A szlovák parasztnak és munkásnak, akiket kiszorítottak a gazdag déli területekről és századokon keresztül a hegyek között elnyomtak, meg kell ismét kapnia ezeket a régi szlovák területeket és lehetőséget a rendes emberi élethez.”¹⁰

Ezeknek – és más hasonló szellemű – megnyilatkozásoknak az ideológiai-politikai tartalmát, funkcióját teljesen felesleges részletesebben boncolgatni, hiszen önmagukért beszélnek. Ugyanakkor még élesebben merül fel az a kérdés, hogyan tehetett ilyen engedményeket a polgári nacionalizmusnak az a kommunista mozgalom, amely a két világháború közötti időszakban, sőt egyideig még a második világháború idején is politikája lényeges alapelveként tisztelte a hazafiságot és az internacionalizmust, s a gyakorlati tevékenységében pedig már akkor, amikor még nem is szabadult meg maradéktalanul a csehszlovákizmus befolyásától, a legkövetkezetesebben harcolt a nemzetiségek egyenjogúsításáért a köztársaságban. Ez az ellentmondás még szembetűnőbbé válik, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a magyar dolgozók ott voltak a CSKP bölcsőjénél, majd tömegesen adták szavazataikat a párt parlamenti képviselőjelöltjeire és 1944-ben is nem kevesen közülük fegyverrel a kezükben támogatták a szlovák nemzeti felkelés ügyét.¹¹ Azok a szerzők, akik a szóban forgó témával foglalkoztak, szinte kivétel nélkül I. V. Sztálin korabeli felfogására hivatkoznak, pontosabban annak a CSKP nemzetiségi politikájára gyakorolt jelentős hatására.¹² De ez önmagában nyilvánvalóan mégis kevésnek bizonyult volna, ha a CSKP vezetői a köztársaság jogfolytonosságának a – nagyobb zökkenők nélküli – gyakorlati érvényesítése érdekében, amely a háború idején a londoni csehszlovák emigráns kormány közreműködése nélkül aligha lett volna realizálható, maguk is nem hajlottak volna arra, hogy Beneš-sel és környezetével ideológiai engedmények árán is létrehozzák a politikai kompromisszumot. Ebben az összefüggésben érezzük máig is a legmeggyőzőbbnek J. Zvara idevonatkozó megállapításait. „A múltban gyakran egyoldalúan vizsgálták az 1945–1948 közötti évek eseményeinek hátterét. A túlkapásokat gyakran a burzsoázia tevékenységének és hatásának tudták be, vagy pedig I. V. Sztálin, vagyis a személyi kultusz hatásának, máskor a CSKP hibáinak következményeit látták bennük, sőt Szlovákia Kommunista Pártja ún. burzsoá nacionalista csoportja tevékenységének eredményeként könyvelték el. Ebből látható, hogy több ok játszott közre: nemzetközi, kül- és belpolitikai, történelmi okok, a burzsoázia erős befolyása, I. V. Sztálin nemzetiségi kérdésben alkalmazott módszereinek hatása, a párt hibái, a tömegek

¹⁰ *Arató Endre*: i. m. 339.

¹¹ *Arató Endre*: i. m. 163.; *Juraj Purgat*: *Od Trianonu po Košice. K maďarskej otázke v Československu*. Bratislava, 1970. 16.; *Pintér István*: *Magyar antifaszizmus és ellenállás. Kossuth könyvkiadó, 1975. 445.*

¹² *Arató Endre*: *A magyar–csehszlovák viszony ötven éve*. Kossuth Könyvkiadó, 1969. 71.

bizonyos öntudata stb. A főök, a nacionalizmus azonban – mutat rá Zvara – a hazai viszonyokban gyökeredzett.”¹³

1944. november 23-án a londoni csehszlovák emigráns kormány elérkezettnek látta az időt arra, hogy most már hivatalosan is a szövetséges nagyhatalmakhoz forduljon a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítéséhez való hozzájárulásuk megszerzése céljából.¹⁴ Nem ismeretes ugyan konkrétan mindegyik szövetséges nagyhatalom álláspontja ebben a kérdésben, de annyi bizonyossággal megállapítható – nem utolsósorban a későbbi ilyen jellegű csehszlovák erőfeszítésekből –, hogy a nyugati nagyhatalmak válasza ezúttal is elutasító volt. Ezután alig másfél hónappal később a magyar fegyverszüneti megállapodás-tervezetéhez fűzött észrevételeiben adott hangot újra a londoni kormány képviselője a magyarok kitelepítésével kapcsolatos igényének.¹⁵ Zdeněk Fierlinger követ 1945. január 15-én fejtette ki véleményét a szövetséges nagyhatalmak képviselői előtt ebben a kérdésben. Fierlinger többek között az első bécsi döntés érvénytelenítését, Magyarország és a Tiso-féle szlovák állam közötti egyezmények hatálytalanítását, a Csehszlovákia és Magyarország között beállt hadiállapot időpontjaként 1938. október 7. vagy november 2. napjának elismerését, valamint a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének az elfogadását, illetőleg ezek felvételét kérte a magyar fegyverszüneti megállapodás szövegébe. A szövetséges nagyhatalmak képviselői (V. M. Molotov, W. A. Harriman és J. Balfour) általában méltányolták a csehszlovák követ észrevételeit. J. Balfour szintén elismerte ugyan a Csehszlovákia és Magyarország között beállt hadiállapot tényét, de a Fierlinger által javasolt időpontokat elvetette.¹⁶ Harriman viszont a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítését utasította el a fegyverszüneti megállapodással kapcsolatosan. Ugyanakkor Csehszlovákia ígéretet kapott arra, hogy elküldheti megbízottját a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, és azokban a kérdésekben, amelyek a csehszlovák kormányt érintik, meghallgatják a megbízottját.¹⁷

A fegyverszüneti megállapodás aláírása után, amely nem hatalmazta fel tehát Csehszlovákiát a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésére, a csehszlovák kormány és az SZNT megpróbálta kész helyzet elé állítani a szövetséges nagyhatalmakat. Beneš elnök 1945. február 16-i rádió beszédében bejelentette, hogy „elő kell készítenünk németjeink és magyarjaink ügyének végérvényes megoldását, mert az új köztársaság csehszlovák nemzeti állam lesz”.¹⁸ Ezt követte február 27-én az SZNT 4/1945. sz. rendelete, amely a németek, magyarok és a szlovák árulók 50 ha-nál nagyobb földbirtokainak az elkobzását

¹³ *Juraj Zvara*: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava, Politikai Könyvkiadó, 1965. 30.

¹⁴ *Juraj Purgat*: i. m. 206.

¹⁵ A Szovjetunió 1943 decemberében az Eduard Beneš-sel folytatott tárgyalásain és a csehszlovák emigráns kormánnyal kötött szerződése alapján vállalta, hogy a Magyarországgal aláírandó fegyverszüneti megállapodást illetően előzetesen kikéri Csehszlovákia véleményét. Az USA 1944 februárjában tett hasonló ígéretet. Nagy-Britannia pedig 1944 októberében javasolta, hogy minden olyan állammal konzultáljanak a fegyverszüneti megállapodás ügyében, amely Magyarországgal hadiállapotban van.

¹⁶ Az Egyesült Nemzetek 1942. január 1-i nyilatkozatával, amelynek egyik aláírója Csehszlovákia volt, állt be a hadiállapot a két állam között. (Nemzetközi szerződések 1918–1945. 523).

¹⁷ *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944. Volume III. Europe. United States Government Printing Office. Washington 1967. 967–979.*

¹⁸ *Eduard Beneš*: Šest let exilu. 255.

írta elő. A felszabadított területeken ezzel párhuzamosan mind erőteljesebbé vált a nacionalizmus által befolyásolt szlovák közvéleménynek az a követelése, hogy a magyarokat el kell távolítani az újjászülető Csehszlovákiából.

1945. március 22–29-én a londoni kormány képviselői, a CSKP vezetői, valamint az SZIKP és az SZNT megbízottai Moszkvában – Beneš elnök részvételével – együttesen kidolgozták, illetőleg véglegesítették a Nemzeti Front programját. Április 4-én Beneš – elnöki dekrétummal – a szociáldemokrata Zdeněk Frierlingert nevezte ki az új, koalíciós kormány elnökének, amely programját 1945. április 5-én Kassán hozta nyilvánosságra. A kassai kormányprogramnak elsősorban a VIII. fejezete érintette a legérzékenyebben a magyar nemzetiségű lakosságot. A VIII. fejezet a következőket helyezte kilátásba a magyar nemzetiséggel kapcsolatban: „1. a csehszlovák állampolgárságot csak azoknak a magyar nemzetiségű lakosoknak hagyják meg, akik antifasiszták voltak, részt vettek a Csehszlovákia felújításáért folytatott ellenállási mozgalomban, vagy pedig üldözték őket a köztársasághoz való hűségükért, 2. a többi magyar nemzetiségű lakos csehszlovák állampolgársága megszűnik, de lehetővé teszik nekik az optálást; minden ilyen irányú kérelmet külön vizsgálják meg, 3. azok a magyar nemzetiségű személyek, akik büntényt követtek el a köztársasággal vagy más nemzetekkel szemben, főképp a Szovjetunió ellen, bíróság elé kerülnek, megfosztják őket csehszlovák állampolgárságuktól és örökre kitiltják őket a köztársaság területéről”.¹⁹ A kassai kormányprogram, ha a szó betű szerinti értelmében valamelyest „lazított” is a kollektív felelősség elvén, a valóságban annak a szelleme hatotta át, hiszen a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét hontalanságra szándékozott ítélni, és ezzel a jog sáncain kívülre helyezte őket.

Az SZNT belügyi megbízottja már 1945. április 7-én elrendelte, hogy a magyarok által lakott településeken nem lehet nemzeti bizottságokat alakítani, s ha netán ilyenek mégis létrejöttek, fel kell oszlatni azokat. A nemzeti bizottságoknak ugyanis csak csehszlovák állampolgárok lehettek a tagjai. Ahol a szlovák lakosság csekély létszáma miatt nem lehetett a – magyarok nélkül – nemzeti bizottságokat létrehozni, oda szlovák közigazgatási megbízottakat küldtek vagy neveztek ki, akik azután tanácsadókat állíthattak maguk mellé a helyi magyar nemzetiségű lakosság köréből is. Ugyanígy a magyarok nem lehettek sem a politikai pártoknak, sem a tömegszervezeteknek tagjai, pontosabban felvételükről kizárólag az illetékes központi titkárságok dönthettek.²⁰ Április–május folyamán az SZNT elbocsátotta állásukból a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat, majd őket nem sokkal később a magánalkalmazottak menesztése is követte. A magyar nemzetiségiek tulajdonában levő kis- és középvüzemek, a kisiparosok műhelyeit is beleértve, nemzeti gondnokság alá kerültek. A városokban, s különösen Pozsonyban tömeges méreteket öltött a magyar nemzetiségű lakosság lakásainak igénybevétele, gyakran az érintettek internálásával egybekötve. A magyar nyelvű iskolák nem nyithatták ki kapuikat a tanulóifjúság előtt, hiszen az oktatás nyelve csak a szlovák lehetett. Sőt, főleg a vegyes lakosságú településeken és a városokban a magyar nemzetiségű lakosság – családi otthonain kívül – sehol nem beszélhetett az anyanyelvén, hacsak nem akarta magát kitenni különböző sértéseknek és atrocitásoknak. A fentebbiek ellenére sem lehet azonban a

¹⁹ *Juraj Zvara*: i. m. 27; *Arató Endre*: *A magyar–csehszlovák viszony ötven éve*. 71.

²⁰ *Arató Endre*: i. m. 70.

magyar nemzetiségű lakosságot sújtó rendeletek maradéktalan érvényesüléséről beszélni, legalábbis 1945 nyaráig. A szovjet hadsereg jelenléte ugyanis korlátokat szabott a magyar nemzetiségű lakosság üldözésének. Jellemzően az SZNT belügyi megbízotti hivatala 1945. áprilisában a felszabadító Vörös Hadsereg parancsnokságához fordult és szorgalmazta, hogy az oszlassa fel a magyar nemzetiségű vidékeken megalakított nemzeti bizottságokat.²¹ De a helyi szlovák lakosság egy része sem mindig támogatta a hatóságokat a magyar nemzetiség elleni fellépéseiben, az olykor kilengésekben is kifejezésre jutott túlkapásokban.

Beneš elnök 1945. május 9-én jelentette be, hogy „a németek és magyarok túlnyomó részének el kell tőlünk mennie”.²² Ez a bejelentés azonban egyelőre csak azokat érintette ténylegesen, akik 1938. november 2-a után költöztek a Felvidékre. Az említetteket május közepétől kisebb-nagyobb csoportokban, ingóságaiktól is túlnyomórészt megfosztva távolították el a köztársaság területéről. Ez az akció sokezer magyar nemzetiségű személyt érintett, és a Magyarországgal aláírt 1945. január 20-i fegyverszüneti megállapodás megsértésével történt. Hiszen a fegyverszüneti megállapodás kizárólag a fegyveres testületek és az állami hivatalnokok visszavonására kötelezte az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.²³

A pozsonyi Pravda 1945. augusztus 7-i számában közölte, hogy a németeket és magyarokat megfosztották csehszlovák állampolgárságuktól, a köztársasági elnök 33/1945. sz. dekrétuma értelmében. Ennek a dekrétumnak az augusztus 2-i kibocsátási időpontja egyáltalán nem volt a véletlen műve, hanem mintegy alátámasztotta azt az elhatározást, miszerint a csehszlovák kormány a szövetséges nagyhatalmak potsdami értekezletéhez fordult a magyar nemzetiségű lakosság „népcsere” útján történő kitelepítése érdekében.²⁴ A potsdami értekezlet is elutasította a szóban forgó csehszlovák kérést, de a magyarországi németekre vonatkozó döntésével valójában reményeket ébresztett a csehszlovák kormányban a magyarok kitelepítésének a majdani lehetőségét illetően.²⁵ Ennek megfelelően Csehszlovákia a későbbiekben már arra is nyomatékosabban hivatkozott, hogy Magyarország a németek kitelepítése után „megüresedett” településeken helyezze el a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosságot. A 33-as elnöki dekrétum életbelépése azonban már egymagában is komolyan sújtotta a magyar nemzetiséget, mert ettől kezdve lényegében elesett az egészségügyi ellátástól, a nyugdíjtól, valamint azoktól a szociális juttatásoktól, amelyeket nem nélkülözhetett, ha élni akart.

A potsdami értekezlet elégedetlenséggel töltötte el a csehszlovák hivatalos köröket és a közvéleményt, s ez elsősorban a magyar nemzetiséggel szembeni türelmetlenség fokozódásában öltött testet. 1945. október 1-én hatályba lépett a 88/1945. sz. elnöki dekrétum, amelynek alapján a férfiakat 16–55, a nőket pedig 18–45 éves korig közmunkára lehetett kirendelni, a lakóhelyüktől távoleső vidékekre is. A sajtó újabb rendelkezéseket sürgetett a további föld elkobzások érdekében.²⁶ Ezenkívül a polgári sajtóban,

²¹ Uo. 69–70.

²² Čas, 1945. aug. 12.

²³ Nemzetközi szerződések 1918–1945. 573.

²⁴ Pravda, 1945. aug. 7.

²⁵ Nemzetközi szerződések 1918–1945. 656.

²⁶ Pravda, 1945. dec. 1.

a magyar nemzetiségnek a magyarországi szlovákokkal való mielőbbi kicserélése mellett, olyan hangok is felszínre kerültek, amelyek ugyanolyan rendszabályok bevezetését sürgették, mint amilyeneket a csehszlovák hatóságok a németekkel szemben alkalmaztak.²⁷

*

A csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság helyzetének kedvezőtlen alakulására 1945 április közepétől kezdett a hazai sajtó jobban felfigyelni. De még ezután is, egy ideig, kissé bizonytalanul reagált azokra a hírekre és híresztelésekre, amelyek Csehszlovákiából származtak és a magyar közvéleményhez eljutottak. Nemcsak melegen méltatott minden türelmet és megértést tanúsító csehszlovák megnyilatkozást ebben a kérdésben, hanem szinte sugallta is azokat. Így a Kis Újság arról írt – Beneš elnökhöz címezve sorait –, hogy „Ma tehát mindkét oldalon olyan férfiak állnak az élen, akik a közeledést, az őszinte baráti viszony megteremtését és a szoros gazdasági kapcsolatok kiépítését óhajtják.”²⁸ A Szabad Nép „Makulátlan a demokratikus magyarság becsülete” címmel méltatta az SZNT elnökének többek között a szlovák „alibisták”, az újsütetű demokraták magyarellenes magatartását is elítélő szavait.²⁹ A lap ezzel a mondanivalójával tulajdonképpen kettős célt kívánt elérni: egyfelől a magyar közvélemény megnyugtatótatását, másfelől pedig az éles különbségtétel szükségességét a szlovák kommunisták és demokraták, illetőleg a polgári nacionalizmus képviselői között. A kommunista sajtóban azonban a bizakodást nemsokára az aggodalom hangjai váltják fel. A Szabad Nép „Milyen lesz a magyarok helyzete a csehek és szlovákok föderatív államában?” c. cikkében már mind a két lehetőségre utalt, amikor azt írta, hogy „Kollektív felelősségre vonás – vagy együttműködés a magyar demokratákkal”.³⁰

A politikai sajtó természetesen többnyire az illető pártok véleményét tolmácsolta, amelyeknek a vezetőségei is mind többet voltak kénytelenek foglalkozni a csehszlovákiai magyar nemzetiség problémáival. A Nemzeti Parasztpárt Intéző Bizottságának 1945. május 3-i ülésén hangzott el az a vélemény, hogy Csehszlovákiában „a kisebbségi magyarság helyzete tarthatatlanná vált”.³¹ De a keserűség és borúlátás hangjai csendültek ki a Szociáldemokrata Párt pártvezetőségének a május 10-i beszámolójából is.³² Hasonlóan a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság sorsa feletti aggodalom tükröződött a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának május végi – nemzetközi kérdéseket tárgyaló – ülésén.³³ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány – a koalíciós pártok állásfoglalásaival összhangban – 1945 áprilisától júliusáig nem kevesebb mint 27 alkalommal fordult a SZEB-hez a csehszlovákiai magyar nemzetiség ügyében, mindenekelőtt a köztársaságból történő nagyszámú kiutasítások miatt.³⁴ Miután azonban mind nyilvánvalóbbá vált, hogy Csehszlovákia a magyar nemzetiségű lakosság egy részét a Magyarországon élő szlovákokkal

²⁷Čas, 1945. okt. 24.

²⁸Kis Újság, 1945. ápr. 18.

²⁹Szabad Nép, 1945. máj. 31.

³⁰Szabad Nép, 1945. jún. 9.

³¹PI Arch. 284. f. XIII. cs.

³²PI Arch. 253/1–5.

³³PI Arch. 274/3–1.

³⁴OL M. 1/IV–10.

kívánja „népcseré” útján kicserélni, a fennmaradó részt pedig a magyarországi németek helyére tervezik kitelepíteni, Gyöngyösi János külügyminiszter a június végi békéscsabai beszédében válaszolt „félhivatalosan” ezekre a csehszlovák elképzelésekre. A külügyminiszter kijelentette, hogy a magyar kormány népcserét vagy kitelepítést a maga részéről soha nem kezdeményezne és ahhoz csakis nemzetközi megállapodás alapján járulna hozzá. Ugyanakkor leszögezte azt is, hogy Magyarországon az itt élő nemzetiségek számára, s ezen belül a szlovákok számára is, teljes egyenjogúságot biztosít az Ideiglenes Nemzeti Kormány politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt. Ha azonban akár a magyarországi szlovákság tömegei, akár egyesek mégis szívesebben választanák hazájukul Csehszlovákiát, ennek útjába a magyar kormány semmiféle akadályt nem gördít, sőt a kitelepülőknél a tulajdonukra megadja mindazokat a biztosítékokat, amelyeket Csehszlovákia az általa kiutasított magyaroknak megadott vagy meg fog adni.³⁵

A Világ, a Polgári Demokrata Párt lapja „Angol jegyzék Csehszlovákiához a kisebbségi kérdésben” c. cikkében számolt be arról, hogy a brit kormány felhívta Csehszlovákia figyelmét, „nem járul hozzá a tömeges kitelepítés politikájához, és megítélése szerint ezt a kérdést az ellenőrző hatalmaknak együttesen kell elintéznie, nem pedig a csehszlovák kormánynak egymagában”.³⁶ A brit kormány jegyzéke lényegében megegyezett az USA Külügyminisztériumának az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz intézett 1945. június 12-i emlékiratával, amely népcsoportok nemzetiségi alapon történő felelősségre vonása és az illető országból való tömeges kiutasítása ellen foglalt állást.³⁷ Az amerikai és a brit kormányt persze nem elsősorban a magyar nemzetiségű lakosság csehszlovákiai helyzete érdekelte, hanem a németek sorsa, pontosabban a kitelepítésnek a német kérdéssel való összefüggése.³⁸ Ezt bizonyítja egyébként az is, hogy az előbbihez hasonló lépésre a csehszlovákiai magyarok ügyében egyelőre sem Nagy-Britannia, sem az USA nem szánta el magát.

A potsdami értekezlet állásfoglalásai, legalábbis ami a csehszlovákiai magyar nemzetiség sorsát illette, megnyugvással töltötték el mind a párt- és kormányköröket, mind a szélesebb közvéleményt Magyarországon. Ezt fejezte ki Erdei Ferencnek, az NPP egyik vezetőjének ama véleménye is, hogy „a konferencia nem támogatta a magyarok kitelepítését, a csehszlovák törekvések ellenére sem”.³⁹ De ez a megnyugvás korainak bizonyult, mert Csehszlovákia magatartása a magyar nemzetiséggel kapcsolatban nem változott, sőt bizonyos fókig keményebbé vált. A Potsdam után is folytatódó kiutasítások arra kényszerítették az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy újabb jegyzékben tiltakozzék a SZEB-nél a csehszlovákiai magyarság helyzetének további romlása miatt.⁴⁰ Az SZDP XXXIV. kongresszusa szintén erőteljesen hallatta hangját az ügyben.⁴¹ Az MKP PB az 1945. augusztus 15-i ülésén ugyancsak „változatlanul megoldatlannak” tekintette a csehszlovákiai magyarság sorsát. Az FKGP viszont már mindinkább belpolitikai céljai, konkrétan a nemzetgyűlési választásokon való szereplése szempontjából foglalkozott a csehszlovákiai magyar nemzetiség helyzetével, és ez abban is kifejezésre jutott, hogy a

³⁵ Szabad Nép, 1945. júl. 4.

³⁶ Világ, 1945. jún. 20.

³⁷ OL M. 1/II–28.

³⁸ OL M. 1/IV–62.

³⁹ PI Arch. 284. f. XIII. cs.

⁴⁰ Kis Újság, 1945. aug. 21.

⁴¹ PI Arch. 253/1–2; 274/3–7.

csehszlovák politika és sajtó magyarellenességére mintegy válaszul, a nacionalizmussal a nacionalizmust igyekezett szembeállítani.⁴²

A munkáspártok, s közelebbről a kommunista párt határozottan elutasított mindenfajta nacionalizmust és a két szomszédos ország népei egymásra utaltságának a felismerése, valamint e felismerésből adódó következtetések kölcsönös levonásának a szükségessége mellett szállt síkra. De ezzel egyidejűleg sem hallgatta el a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság sorsa iránti érdeklődését, és reálisan tájékoztatta a közvéleményt nem csupán a csehszlovák magatartásról, hanem a külföld álláspontjáról is ebben a kérdésben.⁴³ Az MKP 1945 szeptember és október folyamán több alkalommal is kifejtette véleményét – részben a csehszlovák hivatalos megnyilatkozásokra és a sajtóhangokra, részben az itthon is felszínre került negatív jelenségekre válaszolva – Csehszlovákia nemzetiségi politikájáról. Mégpedig a csehszlovák kitelepítési politika elutasítását összekötötte a magyar nemzetiségű lakosság alapvető érdekeinek védelmével, amit a szomszédos állammal kiépítendő szoros kapcsolatok és barátság útján kívánt megvalósítani.⁴⁴

Tildy Zoltán miniszterelnök 1945. november 30-i programbeszédében a két ország jószomszédi viszonya megteremtésének a legnagyobb akadályát szintén a csehszlovák kormánynek a magyar nemzetiséggel szemben tanúsított magatartásában látta. „A demokratikus Magyarország jószomszédi viszonyt igyekszik teremteni a Csehszlovák Köztársasággal is. Be kell vallanunk – hangsúlyozta Tildy –, hogy ez az igyekezetünk eddig nem járt eredménnyel, mert a jószomszédi viszonyt a Szlovákiában végbemenő és az ottani magyarságot súlyosan érintő események miatt kellőképpen kialakítani nem tudtuk. Köztudomású, hogy Csehszlovákiában magyar állampolgárokat vagyonuktól megfosztanak, nagy tömegekben kiutasítanak, vagy internáló táborban tartanak fogva azért, mert magyarok. A csehszlovákiai magyarságot megfosztották politikai jogaitól, kulturális életlehetőségeitől, sőt különböző vagyonekbe és jogfosztó intézkedések után ma már az anyagi életfenntartás lehetősége is kétséges számukra.”⁴⁵ A jószomszedság megteremtése útjában álló akadályokat természetesen Tildy miniszterelnök sem háríthatta el, hiszen annak eszközei nem a magyar, hanem kizárólag a csehszlovák kormány kezében voltak.

*

1945 december elején Gyöngyösi János külügyminiszter – a csehszlovák kormány meghívására – utazott el Prágába, hogy közvetlen megbeszélés alapján keresse és találja meg a két állam közötti vitás kérdések megoldását. A december 3–6. között lefolyt tárgyalásokon Csehszlovákiát Vladimir Clementis külügyi államtitkár képviselte.⁴⁶

A tárgyalások során Clementis azt az álláspontot fejtette ki, hogy bár kormánya a magyar nemzetiséget és a német kisebbséget nem azonos módon ítéli meg, mégis ragaszkodik a magyarok csehszlovákiai helyzetének végleges rendezéséhez. Ezzel kapcsolatosan

⁴² Kis Újság, 1945. aug. 29. és 31.; valamint szept. 2., 14. és 19.

⁴³ Szabad Nép, 1945. okt. 26.

⁴⁴ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 158.

⁴⁵ Nemzetgyűlés Naplója. Bp. Athenaeum. 1966. I. köt. 25.

⁴⁶ OL M. 1/IV–66.

azonban nyomban leszögezte, hogy a rendezés nem valósulhat meg a Magyarország javára történő határkiigazítás formájában. Ennek indokául többek között Magyarország második világháborús szerepét, valamint azt hozta fel, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem hajtotta végre a fegyverszüneti megállapodásból adódó kötelezettségeit Csehszlovákiával szemben. A magyar sajtó, s különösen a rádió Csehszlovákia ellen folytatott „hadjárata” pedig csak tovább rontották a tárgyalásokhoz feltétlenül szükséges bizalom légkörének kialakulását a csehszlovák kormányban és közvéleményben. Clementis utalt arra is, hogy a vagyonek Kobzások végrehajtását kormánya azért függesztette fel, mert bízik a magyar kormánnyal való megegyezés lehetőségében.⁴⁷ A külügyi államtitkár a vitás kérdések közül a lakosságcsere-t tekintette a legfontosabbnak. Ennek megvalósításával kapcsolatosan azt javasolta, hogy Csehszlovákia az önként hazatelepülő szlovákok számarányában telepítene át Magyarországra a magyar nemzetiségű személyeket. A lakosságcsere előkészítése céljából külön csehszlovák bizottság utaznék Magyarországra. A magyar kormány ennek a bizottságnak szabad mozgási lehetőséget biztosítana és munkája eredményesebbé tétele érdekében minden támogatást megadna neki. A hazatelepülő szlovákok és a Csehszlovákia által kitelepített magyarok gazdasági felszereléseiket, egyéb ingóságukat magukkal vihetnék, ingatlan vagyonukért viszont kárpótlást kapnának. A többi csehszlovákiai magyar – azok kivételével, akik csehszlovák állampolgárságot kapnának – egyoldalú kiutasítás alapján távozna el a lakóhelyéről és települne át Magyarországra. A csehszlovák állampolgárságot elnyert magyar nemzetiségű lakosság sem rendelkezne természetesen semmiféle kisebbségi jogokkal. A magyar kormány azonban arra nézve is kötelezettséget vállalna, hogy sajtójában és rádiójában megszüntet mindenfajta revíziós és lakosságcsere-ellenes propagandát. Mindezzel szemben a csehszlovák kormány nem gördítene akadályt az egyénileg repatriálók útjába, a sajtó pozitív magatartást tanúsítana a lakosságcsere-ellenes szemben és beszüntetnék a magyarok belföldre és külföldre való át-, illetőleg kitelepítését, a háborús bűnösök, valamint azok kivételével, akik 1938. november 2. óta élnek Csehszlovákiában. Végül a lakosságcsere koordinálására csehszlovák–magyar vegyes bizottság felállítását javasolta a külügyi államtitkár.⁴⁸

A magyar külügyminiszter elismerte, hogy Magyarország a fegyverszüneti megállapodásban vállalt jóvátételi kötelezettségeinek részben saját hibáján kívül, részben az ország rendkívül súlyos gazdasági helyzete miatt valóban nem tudott maradéktalanul eleget tenni.⁴⁹ A rádió és a sajtó tevékenységét illetően pedig azt jegyezte meg, hogy azok elég sokáig szó nélkül hagyták a magyar nemzetiségű lakossággal szemben foganatosított csehszlovák jogfosztó rendszabályokat. A kétoldalú tárgyalások legfontosabb kérdésének egyébként ő is a lakosságcsere-t jelölte meg. Kijelentette, hogy a magyar kormány a lakosságcsere módszerét elvileg helyteleníti, de a két ország közötti „bizonyos nyugalmi helyzet” megteremtésének az elősegítése érdekében nem zárkózik el a magyarországi szlovákok önkéntes áttelepülése elől. Sőt, azt is tudomásul veszi, hogy a szlovák áttelepülők létszámának megfelelő magyar nemzetiségű személyt telepítsenek ki Csehszlovákiából Magyarországra. Ugyanakkor határozottan elutasította azt a javaslatot, illetőleg tervet, amely az egyoldalú kiutasításokra vonatkozott és a lakosságcsere-re is csak abban az

⁴⁷OL M. 1/IV–66.

⁴⁸OL M. 1/IV–66.

⁴⁹OL M. 1/IV–66.

esetben mutatkozott hajlandónak, amennyiben a csehszlovák kormány az ott élő magyar nemzetiségű emberi, polgári és kisebbségi jogait biztosítja „a jelenre és a jövőre” vonatkozólag is.⁵⁰ A magyar nemzetiség érdekeit sértő rendszabályok végrehajtásának és az egyoldalú kiutasításoknak a felfüggesztését, illetőleg hatályon kívül helyezését pedig a két kormány közötti megegyezés előfeltételének tekintette. A külügyminiszter egyébként késznek mutatkozott a csehszlovák kormánynak azt a törekvését is méltányolni és tiszteletben tartani, hogy Csehszlovákia a csehek és szlovákok nemzeti államává akar válni, azzal a feltétellel, ha tudomásul veszi, hogy ez a kérdés kitelepítéssel nem oldható meg, hanem a főleg „földművelő magyaroknak a hozzájuk tartozó földdel, területekkel való átadásáról lehet szó”.⁵¹ Gyöngyösi azonban azt a meggyőződését is kifejezte, hogy ha a csehszlovák kormány a magyar nemzetiségű lakosság kisebbségi jogait érvényesítette volna, a szóban forgó vitás kérdések fel sem merülnének. A külügyminiszter befejezésül a vitás kérdések eldöntésére olyan vegyes bizottság létrehozását indítványozta, amelyben a szövetséges nagyhatalmak is képviseltetnék magukat.

A prágai tárgyalásokon megegyezésre nem került és nem is kerülhetett sor. Hiszen a két kormány képviselője homlokegyenest ellenkező oldalról közelítette meg a nemzetiségi kérdést. De nem voltak azonosak a tárgyaló felek „pozíciói” sem. Clementis a győztesek sorába tartozó Csehszlovákiát képviselte, Gyöngyösi pedig a legyőzött Magyarországot. A tárgyalások során mégis felmerültek olyan szempontok, létrejöttek olyan kiindulópontok, amelyek elindulva legalábbis a jövőre vonatkozólag csökkenteni lehetett az ellentéteket. Mindezek egyelőre persze gyakorlatilag csak a tárgyalások esetleges folytatásának a lehetőségét kínálták.

Az eredménytelenül végződött prágai tárgyalásai után Gyöngyösi külügyminiszter 1946 február elején tett újabb kísérletet arra, hogy valamilyen megegyezésre jusson a csehszlovák kormány képviselőivel a magyar nemzetiségű lakosság ügyében.⁵² A megegyezés létrehozását sürgette, hogy a csehszlovák kormánynak a magyar nemzetiség megítélésével kapcsolatos korábbi álláspontja 1945 decemberében és 1946 januárjában sem változott meg érdemlegesen. Sőt, a csehszlovák sajtó — pártállásra való tekintet nélkül — éles támadásokat intézett Magyarország ellen és fokozta kampányát a magyar nemzetiség mielőbbi eltávolításának a kikényszerítése érdekében.⁵³ Ehhez járult, hogy a magyar kormánynak a szövetséges nagyhatalmaknál nem sikerült kieszközölnie, hogy azok jobb belátásra, engedékenyebb magatartásra késztessek Csehszlovákiát a magyar nemzetiséggel szemben.⁵⁴ A Schoenfeld követ 1946. február 9-én — a magyar külügyminiszter 1945. november 20-i és december 11-i jegyzékére válaszul — hivatalosan is közölte, hogy az USA „nem tartja megvalósíthatónak” nemzetközi bizottság életrehívását a magyar–csehszlovák kérdés megvizsgálására, vagy bármely lakosságcsere ellenőrzésére. Ennek megfelelően nem támogatja Magyarország kívánságát sem Szlovákia magyarlakta területeinek nemzetközi ellenőrzésére vonatkozólag. Ugyanakkor Schoenfeld azt is leszögezte, hogy „az Amerikai Egyesült Államok kormánya el fog ismerni és támogatni fog egy

⁵⁰ OL M. 1/IV–66.

⁵¹ OL M. 1/IV–66.

⁵² OL M. 1/IV–66.

⁵³ Čas, 1946. jan. 6., 15., 20. és 24.; Pravda, 1946. jan. 29.

⁵⁴ OL M. 1/IV–69.

olyan emberséges megoldást, amelyben Magyarország és a Csehszlovák Köztársaság kormányai szabadon egyeztek meg egymás között”.⁵⁵ Azok után tehát, hogy a nyugati nagyhatalmak lényegében kizárólag a kétoldalú megegyezést tekintették ebben a kérdésben a járható útnak, a magyar kormánynak nem is maradt tulajdonképpen más választása, mint a tárgyalások újrafelvétele Csehszlovákiával.

A vitás kérdések, közelebbről a lakosságcserevel kapcsolatos tárgyalások folytatására 1946. február 6–10-én került sor ismét Prágában.⁵⁶ A második prágai tárgyalásokon megállapodás jött létre a két kormány képviselői között, amely az együttesen kidolgozott magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény-tervezetben öltött testet. A prágai tárgyalások lefolyásáról és a megállapodásról 1946. február 16-án számolt be Gyöngyösi János – az időközben megalakult – Nagy Ferenc-kormány ülésén.⁵⁷ Eszerint a magyar kormány hozzájárul ahhoz, hogy a magyarországi szlovákok önkéntesen áttelepülhessenek Csehszlovákiába. Csehszlovákia a szlovákok áttelepülésének előkészítésére, a jelentkezésekre vonatkozó nyilatkozatok átvételére és az egész áttelepülési akció lebonyolítására kormánybizottságot küldhet Magyarországra. A magyar kormány e bizottság tevékenységéhez minden támogatást megad, biztosítja számára az ország területén a szabad mozgást és a szlovák nemzetiségű lakossággal való közvetlen érintkezés lehetőségét. A bizottság az áttelepülés ösztönzése érdekében írásban és szóban, valamint a magyar rádió útján propagandát fejthet ki a szlovákok körében, azonban kizárólag csak szlovák nyelven. Ezenkívül minden érintett községben két nyilvános gyűlést is tarthat. A propaganda-tevékenységre 6 hét áll rendelkezésére, de a bizottság és annak tagjai minden esetben kötelesek tartózkodni a magyar állam szuverenitásába ütköző, vagy a magyar néppel ellenséges bárminemű megnyilvánulástól.

A magyarországi szlovákoknak az áttelepülési szándékukat – az egyezmény aláírásától számított – három hónapon belül kellett a bizottságnál bejelenteniök. A jelentkezést azonban még további egy hónappal később is – igazolt késedelem esetén – érvényesnek kellett tekinteni. A bizottság az áttelepülésre jelentkezettek névsorát és egyéb adatait – a 3 hónapos jelentkezési határidő után 1 hónappal, illetve a póthatáridő után 15 nappal – köteles volt közölni a magyar kormánnyal.⁵⁸

Csehszlovákia – az egyezmény-tervezetből kitűnően – jogot szerzett arra is, hogy az áttelepülő szlovákok számával egyenlő számú olyan magyar nemzetiségű lakost távolítson el, pontosabban jelöljön ki kitelepítésre a köztársaság területéről, aki az állampolgár-

⁵⁵W. Mitchell-Carse, a budapesti brit misszió képviselője – az USA állásfoglalását követően – csak több mint egy hónappal később, 1946. márc. 19-én válaszolt a magyar külügyminiszter jegyzékére. A brit válasz ugyancsak elutasító volt, bár valamelyest tovább ment Schoenfeld közlésénél: „Őfelsége kormánya nem akar részt venni semmilyen, a csehszlovákiai magyar kisebbség kérdését vizsgáló, vagy a csehszlovák–magyar lakosságcsere a magyar kormány által javasolt módon ellenőrző nemzetközi bizottságban. Őfelsége kormányának az a véleménye, hogy ezt a kérdést bilaterális alapon, a két érdekelt kormánynak kell elintéznie. Továbbá nem hajlandó a csehszlovák kormányt bármely, Magyarország javára történő határkiigazítás elfogadtatására rábírní, bár nem tagadná meg az elismerést bármely olyan módosítástól, amelyben a két érdekelt állam egymásközt szabadon megegyezett” (OL. M. 1/IV–69). A szovjet kormánynak a szóban forgó magyar jegyzékekre adott választát nem ismerjük.

⁵⁶OL M. 1/IV–66.

⁵⁷OL M. 1/IV–66.

⁵⁸OL M. 1/IV–66.

ságát a vonatkozó csehszlovák jogszabályok értelmében elveszítette. Ezen túlmenően a csehszlovák kormány kitelepíthetett még – az SZNT 1945. május 5-én kelt rendeletének 1–4. és 5. §-a alá eső – háborús bűnösnek minősített személyeket is, akiknek száma azonban az 1000 főt nem haladhatta meg. A fentebbieket Magyarország kivétel nélkül köteles volt befogadni és az állampolgárságot is megadni nekik. Ugyanakkor a Magyarországra telepítendőek létszámánál figyelembe kellett venni a Csehszlovákiából már kiutasított, vagy onnan elköltözött személyeket is, kivéve a háborús bűnösnek minősítettek. Csehszlovákia kötelezettséget vállalt arra is, hogy az általa kitelepítésre kijelölt magyarok társadalmi, vagyoni és foglalkozásbeli összetétele arányosan megfeleljen a magyar nemzetiségű lakosság rétegződésének. A kitelepítésre jelölt személyek ingóságait minden vám, illetőleg kiviteli és behozatali korlátozás nélkül magukkal vihetik; ingatlanaik viszont a csehszlovák államra szállnak át, amelyekért az kártérítést köteles fizetni, kivéve az 50. kat. hold feletti birtokrészt. A magyarok átköltöztetésével járó költségek a magyar államot, az áttelepülő szlovákoké pedig Csehszlovákiát terheltek.⁵⁹

Az egyezmény végrehajtásának megkönnyítésére egy 2–2 tagból álló vegyes bizottság létrehozását irányozták elő, amelynek elnökét „az Egyesült Nemzetek állampolgárai közül” választották volna.⁶⁰ A vegyes bizottságban elhangzott javaslatok általában csak egyhangú szavazat esetén léphettek érvénybe, de ennek hiányában az elnök állásfoglalása volt a döntő.

A két kormány képviselői a lakosságcsere egyezmény-tervezethez jegyzőkönyvet mellékeltek.⁶¹ A jegyzőkönyvben a csehszlovák kormány ígéretet tett arra, hogy a magyar nemzetiségű lakosság helyzetének végleges rendezéséig felfüggeszti a kitelepítésre és a belső széttelepítésre vonatkozó rendszabályai végrehajtását, valamint nem folyamodik további vagyonekobbzásokhoz sem, s az elbocsátott magyar nemzetiségű közalkalmazottak és nyugdíjasok részére – létminimumuk fenntartásához szükséges – szociális segílyt biztosít. Ezekkel egyidejűleg a csehszlovák kormány a jegyzőkönyvben is rögzítette ama jogát, hogy amennyiben a magyar nemzetiséggel kapcsolatos eredeti tervét a később folytatandó tárgyalásokon nem tudná keresztülvinni, úgy a kérdést a békekonferencia elé vihesse, vagy pedig más megoldást keressen. A magyar kormány szintén fenntartotta magának azt a jogot, hogy a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság ügyét esetleg a békekonferencia döntésére bízza, arra az esetre viszont, ha a csehszlovák kormány a kérdésnek más eszközökkel való rendezéséhez folyamodnék, úgy szabad kezét igényelt magának.⁶²

A minisztertanács Gyöngyösi külügyminiszter beszámolóját tudomásul vette és hozzájárult a lakosságcsere egyezmény aláírásához.⁶³ A lakosságcsere egyezmény – egész tartalmából kitetszően – nem két egyenjogú állam, illetőleg kormány, hanem a győztes Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt. A csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság sorsának rendezését ettől az egyezménytől már eleve nem is lehetett

⁵⁹OL M. 1/IV–66.

⁶⁰A vegyes bizottság elnökének – közös megállapodással – szovjet állampolgárt szándékoztak felkérni.

⁶¹OL M. 1/IV–66.

⁶²OL M. 1/IV–66.

⁶³OL M. 1/IV–66.

várni. A Magyarország részéről tett úgyszólván példátlan engedményeket legfeljebb azzal lehet magyarázni – a fentebb említettekén túlmenően –, hogy a működésében nemzetközileg korlátozott és magára hagyott kormány – más lehetőséget nem látván – ezzel próbált az egyoldalú kiutasításoknak és a magyar nemzetiségű lakosság szempontjából rendkívül súlyos és sérelmes rendszabályok alkalmazásának gátat szabni. Emellett a magyar kormány az időnyerés taktikáját is megpróbálta persze itt alkalmazni.

A magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményt 1946. február 27-én írták alá Budapesten a két kormány képviselői.⁶⁴ Az egyezmény aláírását követően – Clementis kezdeményezésére – találkoztak a csehszlovák kormányküldöttség tagjai a koalíciós pártok vezetőivel.⁶⁵ A találkozáson a csehszlovák külügyi államtitkár kifejtette, hogy a lakosságcsere tárgyában létrejött egyezmény korántsem oldja meg a magyar nemzetiség problémáját. Majd megismételte azt a csehszlovák álláspontot, miszerint Csehszlovákia nemzeti állammá akar válni és meg akar szabadulni a német és magyar kisebbségtől. Ezzel összefüggésben Clementis azt javasolta, hogy a két kormány kössön újabb egyezményt és Magyarország – az első egyezmény végrehajtása után is – még Csehszlovákiában maradó magyarokat, akiknek létszámát a külügyi államtitkár mintegy 200 000 főre becsülte, teljes egészében fogadja be. Clementis a nagyobb nyomaték kedvéért azt is kijelentette, hogy a Csehszlovákiában maradó magyarok kisebbségi védelemre egyáltalán nem számíthatnak. Sőt, az egy tömbben élő nemzetiségi lakosságot szét fogják telepíteni a köztársaság különböző tájaira. Végül leszögezte, hogy a Magyarország javára történő területi módosításról semmilyen körülmények között nem lehet szó.

Clementis fentebbi fejtegetéseire elsőként Gyöngyösi János válaszolt az FKGP nevében, miután a jelenlevő Varga Béla őt kérte meg erre. Gyöngyösi egyfelől visszautasította Clementis „téziseit”, másfelől pedig igyekezett bebizonyítani, hogy az FKGP minden szomszédos állammal, így Csehszlovákiával is, együttműködésre törekszik. Ugyanakkor kijelentette, hogy a béke, nyugalom, biztonság és együttműködés csak a megoldatlan problémák felszámolása esetén lehetséges a két ország között. Szerinte a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítése vagy széttelepítése olyan nagy elkeseredést szülne Magyarországon, amely lényegében lehetetlenné tenné a Magyarország és Csehszlovákia közti jóviszony megteremtését. „A kisgazdapárt úgy érzi – hangsúlyozta Gyöngyösi –, hogy felelőséggel tartozik a magyar nemzettel, a csehszlovákiai magyarsággal és az utókorral szemben. Ettől eltekintve önként már azért sem kötne ilyen megegyezést, mert a jelenlegi demokratikus vezetőséget a nemzeti közvélemény ilyen megállapodás esetén elsöpörné.”⁶⁶ Gyöngyösi mintegy véleménye összegezeként azt a következtetést vonta le – Varga Béla egyetértésével –, hogy a Clementis által javasolt „megoldás” éppen úgy elfogadhatatlan, mint ahogy tiltakozni kell az ellen is, amit a csehszlovák külügyi államtitkár javaslatának az elutasítása esetére kilátásba helyezett. Rákosi Mátyás mindezekelőtt arra mutatott rá, hogy Clementis javaslatának elfogadása a magyar népi demokrácia bukását jelentené, ami természetesen hatással volna a csehszlovákiai viszonyok jövőbeni alakulására is. A magyar kommunisták sem járulhatnak hozzá olyan egyezmény megkötéséhez – mondta az MKP főtitkára –, amelynek alapján „az egész szlovákiai

⁶⁴ Szabad Nép, 1946. febr. 28.

⁶⁵ OL M. 1/IV–66.

⁶⁶ OL M. 1/IV–66.

magyarság át volna telepítendő Magyarországra”.⁶⁷ Szakasits Árpád és Kovács Imre az SZDP, illetőleg az NPP nevében csatlakozott az előttük felszólalók véleményéhez. Veres Péter viszont az elhangzottakat még azzal egészítette ki, hogy ő méltányolja Csehszlovákiának a nemzeti állam megteremtésére vonatkozó igényét, hiszen „mi is azt akarjuk”, persze nem Clementis felfogása értelmében.⁶⁸

A csehszlovák kormányküldöttség tagjainak a koalíciós pártok vezetőivel folytatott megbeszélésén is újra felmerült az a gondolat, hogy további kölcsönös engedményekkel, esetleg bizonyos területi módosításokkal jusson a két szomszédos népi demokrácia közelebb egymáshoz. A találkozón résztvevők álláspontja azonban e téren olyannyira távol állt egymástól, hogy a végleges megállapodásra – kétoldalú tárgyalások alapján – úgyszólván semmilyen kilátás nem mutatkozott. A február 27-i találkozó után egyébként már a kommunista sajtó is erőteljesebben adott hangot a magyar és a csehszlovák álláspontban kifejezésre jutó lényeges különbségeknél. A Szabad Nép a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény aláírásáról szóló tudósításában alapjában véve a tárgyalásokon felmerült minden fontosabb kérdéstről – a területi kérdést kivéve – tájékoztatta olvasóit.⁶⁹

*

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság – a lakosságcsere egyezmény idevágó pontja értelmében – 1946. március 4-én kezdte meg tevékenységét Magyarországon. A bizottság tagjai és szakértői sorra járták mindazokat a magyarországi településeket, ahol szlovák nemzetiségű lakosság élt. Gyűléseket és előadásokat rendeztek, csoportos és egyéni beszélgetéseket folytattak, valamint írásos propagandaanyagot osztottak szét, terjesztettek a szlovákság körében. Emellett kiadták a hetenként háromszor megjelenő Sloboda c. lapot, továbbá több mint másfél hónapon keresztül – napi 30 perces adásban – a CSÁB rendelkezésére állt a budapesti rádió is.⁷⁰

De a CSÁB működésének már az első napjaiban, heteiben kiderült, hogy annak tagjai igen „rugalmasan” értelmezik és kezelik a lakosságcsere egyezményt, a szlovák nemzetiségű lakosság hazatelepülésének az előkészítését. Különösen az engedély nélkül érkező „szakértőkkel” volt sok probléma. Írók, színészek, újságírók, papok és a szlovák társadalmi élet különböző politikai beállítottságú képviselői úgyszólván minden ellenőrzés nélkül fejtették ki a tevékenységüket. Az áttelepülés iránti érdeklődés felkeltése érdekében azonban sajátos módon nem annyira a szlovák nemzetiségű lakosság nemzeti öntudatára, hanem a valóban súlyos magyarországi gazdasági helyzetből adódó kilátástalanságra hivatkoztak.⁷¹ Emellett azt is széles körben terjesztették, hogy azokat a szlovákokat, akik most önként nem mennek el, később erőszakkal telepítik át Csehszlovákiába, de akkor már nem kapnak földet. Sőt, az ittmaradókat a magyar hatóságok a Dunántúlon

⁶⁷OL M. I/IV–66.

⁶⁸OL M. I/IV–66.

⁶⁹Szabad Nép, 1946. febr. 28.

⁷⁰A toborzás folyamán szétosztottak 790 000 újságpéldányt, 490 000 brosúrát, 540 000 röplapot, sokezer könyvet, 60 hangversenyt rendeztek, 133 községben 277 népgyűlést szerveztek és 266 előadást tartottak a budapesti rádióban (*Juraj Zvara*: i. m. 32).

⁷¹PI Arch. 274/4–123.

telepítik szét, illetőleg Csehszlovákiából kitelepített magyarokat költöztetnek a szlovák családokhoz.⁷²

A CSÁB tagjait és az áttelepülést szorgalmazó propagandistákat a legtöbb helyen kétségtelenül élénk érdeklődéssel, olykor lelkesedéssel fogadta a szlovák nemzetiségű lakosság. A Csehszlovákiába való áttelepülés óhaja sokaknál valóban a nemzeti-állami közösséghez való tartozás természetes igényéből táplálkozott. Nem kisebb szerepet játszott azonban a földhözjutás lehetősége is, amelynek jelentőségét csak fokozta az a körülmény, hogy a Tiszántúlon az 1945. évi földreform után is számottevő tömegek maradtak változatlanul föld nélkül. De az áttelepülni szándékozók között voltak olyan szlovákok – és nem szlovákok is –, akiket a könnyű és gyors meggazdagodás, a jólét, esetleg jobboldali múltjuk büntudata, vagy a felelősségre vonás előli menekülés reménye csábított Csehszlovákiába. Ugyanakkor a CSÁB maga sem nagyon idegenkedett a nem szlovák nemzetiségű lakosok, esetenként a németek jelentkezésének az elfogadásától sem. Nem is beszélve a hadifoglyok hozzátartozóinak – szintén nemegyszer nemzeti hovatartozásra való tekintet nélküli – jelentkezéséről, akiknek az előbbieket hazahozatalát ígérték. Azt a felfogást ugyanis, mely szerint Magyarországon lényegében ugyanannyi szlovák van, mint Csehszlovákiában magyar, minden és mindenfajta jelentkező igazolni látszott.⁷³

Az MKP Titkársága 1946. március 18-án foglalkozott behatóbban a CSÁB lakosságcsere egyezményt sértő tevékenységével és propagandájának a túlzásaival. A kommunista párt kezdeményezésére a Nagy Ferenc-kormány március 21-én hivatalos nyilatkozatot adott ki, amely a következőket tartalmazta: „A magyar kormánynak mindig az volt az álláspontja, hogy szabadon távozhat az, aki az országot el akarja hagyni. Teljes és hiánytalan jogvédelemben részesül azonban az, aki Magyarországon akar megmaradni. A magyar kormány politikájának vezető gondolata az, hogy a kitelepülés sohasem kényszer, hanem mindig önkéntes elhatározás alapján történjen és a kitelepülők vagyonukban sérelmet ne szenvedjenek. Áttelepülésről csakis ebben a keretben van szó. Magyar állampolgárt sem most, sem utóbb nem fognak erőszakkal az ország elhagyására kényszeríteni, vagy pedig a kitelepítés alkalmával vagyonától megfosztani. Magyarország területén minden magyar állampolgár törvényeink védelme alatt áll és állni fog a jövőben is.”⁷⁴ A fentebbi nyilatkozat elhangzását és terjesztését egyébként az is sürgette, hogy az érintett vidékek lakossága körében erősen megcsappant a termelőmunka iránti érdeklődés, aminek a tavasz beköszöntével – alapvetően falusi lakosságról lévén szó – igen súlyos következményei lehettek a jövőre nézve. A szlovákok által lakott községekben és falvakban sajátos politikai színezetű átrendeződés ment végbe. Az áttelepülésen kívül ugyanis minden más kérdés csak másodlagos, mellékes szerepet játszott. „Eddig úgy csoportosult a falvak lakossága – állapítja meg egy korabeli jelentés –, hogy az egyik oldalon állnak a demokrácia hívei, másik oldalon ellenségeink... Ma két csoport van: kitelepülők és ittmaradók.”⁷⁵

Április első felében a magyar sajtóban észrevehetően szaporodtak a csehszlovák kormány nemzetiségi politikáját bíráló hangok. Ezeket – a CSÁB magyarországi működé-

⁷² PI Arch. 274/16–89.

⁷³ PI Arch. 274/16–90.; PI Arch. 284. f. XIII. cs.

⁷⁴ Szabad Nép, 1946. márc. 21.

⁷⁵ PI Arch. 274/16–89.

sének negatív tapasztalatai mellett – elsősorban az táplálta, hogy a Nagy Ferenc-kormány és főleg a baloldali pártok várákozásaival ellentétben, lényegében nem javult Csehszlovákiában a magyar nemzetiségű lakosság helyzete. Sőt, úgy tűnt, hogy a csehszlovák hatóságok magát a lakosságcsere egyezményt is jogfosztásokra használják majd fel. Ebből a szempontból különösen a dolgozó parasztok kerültek veszélybe, mert joggal lehetett tartani attól, hogy az ún. „kis háborús bűnösök”-re vonatkozó rendszabályok alkalmazásával tömegesen veszítik el földjeiket és a „létszámon felüli” kitelepítendőkhöz sorolják őket. Ezenkívül aggodalomra adott okot a csehszlovákiai magyarok összeírásának az elrendelése is, amelynek okairól a magyar kormány jegyzékben kért felvilágosítást Csehszlovákiától.⁷⁶ „Magyarország komoly áldozatokat hozott – mutatott rá a Szabad Nép –, amikor a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményt aláírta. Ennek az egyezménynek csaknem minden előnye csehszlovák és csaknem minden hátránya magyar oldalán van. Az egyezmény megkötésével Magyarország meg akarta mutatni; súlyos áldozatok hozatalára is hajlandó, hogy elősegítse Magyarország és Csehszlovákia tartós, békés együttélését... A lakosságcsere egyezmény megkötése óta azonban olyan jelenségek sorát tapasztaljuk, amelyek bizonyítják: Csehszlovákiában a lakosságcsere nem a csehszlovák–magyar kérdés demokratikus megoldása felé vezető hídnak tekintik, hanem ugródeszkának a csehszlovákiai magyarságnak mint nemzetiségi csoportnak a teljes megszüntetésére.”⁷⁷ A Národná Obroda és más csehszlovák lapok, valamint Beneš 1946. április 10-i nyilatkozata újabb állásfoglalásra és válaszadásra kényszerítették a Szabad Népet. A köztársasági elnök ugyanis a magyarországi szlovákok egyik küldöttségének a fogadásán elmondott beszédében a lakosságcsere egyezményt egyszerűen csehszlovák „győzelemként” értékelte és megismételte azt a véleményét is, hogy a magyaroknak el kell hagyniok Csehszlovákiát. A Szabad Nép azt válaszolta az elnöknek, hogy „A németek kitelepítésére van nemzetközi döntés, a magyarokéra nincs és alapos okunk van feltételezni, hogy nem is lesz...”⁷⁸ A lap egyébként már egy korábbi cikkében világosan tisztázta a kommunista pártnak és a magyar népi demokráciának a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakossággal kapcsolatos álláspontját: „A szlovákiai magyar kisebbség emberi, polgári, kulturális jogainak a békeszerződésben való biztosítása az a cél, amelyre a magyar demokráciának törekednie elemi kötelessége.”⁷⁹ Ennek az álláspontnak a kifejtése egyúttal azt is érzékeltette, hogy az MKP is – hasonlóan a koalíció többi pártjaihoz – mindinkább a nemzetközi érvényű rendezést részesítette előnyben és azon belül kereste a kiutat a magyar–csehszlovák lakosságcsere nyilvánvaló zsákutcájából.

A kétoldalú tárgyalások sikerének kilátásait különben is szinte a semmivel tette egyenlővé a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-i állásfoglalása, valamint különösen azok a Párizsból származó diplomáciai jelentések és egyéb információk, amelyek arról számoltak be, hogy Csehszlovákia a Magyarországgal szemben bejelentett területi igényével egyidejűleg változatlanul ragaszkodik a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítéséhez is.⁸⁰ Ilyen körülmények között tűzte napirendre május 10-én a nemzetgyűlés az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény törvénybeiktatását.⁸¹ A

⁷⁶ OL M. 1/IV–5.

⁷⁷ Szabad Nép, 1946. ápr. 11.

⁷⁸ Szabad Nép, 1946. ápr. 16.

⁷⁹ Szabad Nép, 1946. ápr. 12.

⁸⁰ PI Arch. 2/15–24.

⁸¹ Nemzetgyűlés Naplója. II. köt. 7.

törvényjavaslat feletti vitában a polgári ellenzék – a közvélemény növekvő kiábrándultságára alapozva – nem csupán a ratifikálás elutasítását követelte, hanem ennek kapcsán – már jóelőre – a baloldali pártokat s főleg a kommunista pártot próbálta felelőssé tenni a kormány egész addigi külpolitikai tevékenységéért, különös tekintettel a sok jóval valóban nem kecsegtető békére.⁸² A nehézségeket tetézte, hogy az FKGP, a koalíció legnagyobb pártja képviselőinek nagy része szintén belpolitikai „tőkét” szeretett volna kovácsolni az ország külpolitikai gondjaiból, nehézségeiből. A szóban forgó képviselők többsége meg sem jelent a nemzetgyűlésben, vagy ha netán megjelentek is ott, közvetlenül a szavazás előtt eltávoztak az ülésteremből. Így a nemzetgyűlés a szavazást – az eredetileg tervezett időpontban – határozatképtelenség miatt kénytelen volt elhalasztani. De 1946. május 14-én, tehát a második alkalommal is „éppen csak” határozatképes volt a nemzetgyűlés. A nemzetgyűlés végülis szótöbbséggel fogadta el a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményt.⁸³ A szavazással persze kizárólag a törvényalkotási folyamat zárult le, míg a lakosságcserevel kapcsolatos valóságos problémák nemcsak hogy nyitva maradtak, de a későbbiekben még jelentősen ki is bővültek.

*

Csehszlovákia 1946. június 14-én nyújtotta át a magyar kormánynak az áttelepülésre jelentkezett szlovákok névjegyzékét. A névjegyzékben 92 390 személy szerepelt.⁸⁴ Ez azt mutatta, hogy a CSÁB magyarországi tevékenysége igen eredményes volt, hiszen az áttelepülésre jelentkezők száma a magyarországi szlovákság többségét jelentette.⁸⁵ A

⁸² Azok a polgári politikusok, akik a legélesebben ellenezték a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény ratifikálását, évek múlva, a külföldön megjelent visszaemlékezéseikben is igen egyoldalúan és elfogultan tárgyalják azt. „Lehet-e vitás – írja Nagy Vince –, hogy a két kormány közül melyiket illeti a Történelem előtt súlyosabb elítélés ezért a szégyenletes lakosságcsere egyezményért. A magyar kormány magatartását súlyosbítja az a tény, hogy megengedte a cseheknek, – mivel Magyarországon nemigen volt önként jelentkező a Csehszlovákiába való költözésre, hogy a cseh kormány propaganda bizottsága megjelenjék Békés megye nagyobb helyiségeiben . . .” (*Nagy Vince: Októbertől októberig. New York, 1962. 243*). Sulyok Dezső viszont arról ír, hogy „Tehát olyan szerződésről volt szó, amit csak brutális győztesek szoktak a gyenge legyőzöttekre kényszeríteni” (*Desiderius Sulyok: Zwei Nächte ohne Tag. Zürich. 1948. 272*). Majd egy másik könyvében még az előzőeken is tútesz, mikor azt állítja, hogy „ez az egyezmény arculcsapása volt a magyar nemzet önérzetének, teljesen alárendelte annak nemzeti érdekeit a kommunista–cseh–szláv imperializmusnak, törvényes formában másodrendű néppé a magyart tette a szlávokkal szemben: történelmünk egyik legnagyobb vétke volt népünk megmaradása ellen” (*Sulyok Dezső: A magyar tragédia. I. rész. Litho in U.S.A. Style Printing Company Newark. N. J. Szerző Kiadása, 1954. 171*). Ugyanakkor Nagy Ferenc, volt miniszterelnöknek mindössze annyi megjegyzése van a lakosságcsere egyezményhez, hogy „népszerűségét (Gyöngyösi Jánosról van szó – B. S.) természetesen nem növelte a lakosságcseréről szóló egyezmény sem, amelyet Csehszlovákiával kötött és amellyel kapcsolatban az egyezményben foglalt néhány engedmény miatt szándéktalanul is bűnbak lett” (*Nagy Ferenc: The Struggle Behind the Iron Curtain. The Mac-Millan Company. New York, 1948. 298*).

⁸³ Nemzetgyűlés Naplója. II. köt. 119.

⁸⁴ OL M. 1/IV–7.

⁸⁵ Éppen ezért nem lehet egyetérteni Arató Endre megállapításával, mely szerint „a toborzás igen sovány eredményt hozott . . .” (*Arató Endre: A magyar–csehszlovák viszony ötven éve. 72*). Az 1949. évi népszámláláskor 25 988, az 1960. évi népszámlálás idején pedig 30 650 személy jelentette magát szlovák anyanyelvűnek Magyarországon. (Nemzetiségi kérdés – nemzetiségi politika. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 17)

csehszlovák hatóságok és a közvélemény mégis elégedetlen volt a Csehszlovákiába áttelepülni szándékozók létszámával, mert az messze elmaradt az előzetes várakozástól. A csalódás egyik legdöntőbb okát J. Zvara a következőkben jelöli meg: „A csereakció több oknál fogva nem érthette el a kitűzött célt, vagyis az egész csehszlovákiai magyarság, illetve számottevő részének kicserélését. Például a magyarországi szlovákok számát helytelenül becsülték fel, és ugyanígy a csehszlovákiai magyarok számát is. A külügyminisztérium és a szlovák megbízotti hivatalok ún. szakértői a magyarországi szlovákok számát 540 000 főre becsülték, a szlovákiai magyarokat pedig – számuk mintegy 600 000 volt – nagyrészt elmagyarosodott szlovákoknak minősítették.”^{8 6} A névjegyzékek tüzetesebb megvizsgálása után azonban az is kiderült, hogy 29 950 személynek az áttelepülési jegyzékbe való felvétele nem felelt meg a lakosságcsere egyezmény előírásainak és szellemének.^{8 7}

Már az áttelepülésre jelentkezések során a két kormány képviselői hivatalosan és félhivatalosan szinte folyamatosan a lakosságcsere egyezmény megsértésével vádolták egymást. Csehszlovákia 1946. május 20-i jegyzékére azután – különösen arra való tekintettel, hogy azt a diplomáciai gyakorlatban eléggé szokatlan módon a világsajtó előbb ismerte meg, mint a magyar kormány – a sajtó is igen élesen reagált, felillantva a csehszlovák panaszok igazi hátterét is: „A lakosságcsere Csehszlovákia számára csak az első lépés volt a szlovákiai magyarság megszüntetése felé. A mostani tiltakozó jegyzék a további lépéseket akarja előkészíteni és a külföld felé igazolni. Az egyezmény magyar részről történt állítólagos megsértése csak átlátszó ürügy. Számítani lehetett erre a tiltakozó jegyzékre azért is, mert a szlovák áttelepítési propaganda Csehszlovákiában komoly csalódást okozott.”^{8 8} A csehszlovák kormány egyébként mindössze 42 községben 47 személy terhére elkövetett sérelmet panaszolt konkrétan a jegyzékeiben, holott a CSÁB 157 községben fejtett ki propagandatevékenységet és több tízezer személlyel került közvetlen érintkezésbe Magyarországon. Ugyanakkor a magyar hivatalos panaszok az előbbieknél méreteikben és jelentőségükben is nagyobbak voltak. A magyar külügyminisztérium jegyzékeibe foglalt panaszokat és sérelmeket a Szabad Nép az alábbiakban hozta nyilvánosságra: „1. A Magyarországra küldött Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 21 esetben, mégpedig lényeges elvi kérdésben megszegte az egyezményt és propagandája során kedvezőtlenül és elítélően nyilatkozott a magyar államról, a magyar demokráciáról, Magyarország gazdasági helyzetéről. 2. A lakosságcsere egyezmény alaprendelkezését, mely szerint a Szlovákiában elbocsátott magyar nemzetiségű köztisztviselőknek és nyugdíjasoknak létfenntartásukat biztosító szociális segílyt kell adni, nem tartották be. 3. A csehszlovák sajtó és rádió a lakosságcsere egyezmény megkötése óta változatlanul éles, a nemzetközi érintkezésben szokatlan hangon támadja Magyarországot, a magyar demokráciát és a Szlovákiában élő magyar kisebbségeket. 4. A csehszlovák belügyi szervek a szlovákiai magyarságot tovább üldözik . . . 5. Azt a csehszlovák kormányhatározatot,

^{8 6} *Juraj Zvara*: i. m. 37.

^{8 7} A névjegyzékre ugyanis felvettek 12 577 nem cseh és nem szlovák nemzetiségű személyt, az érvénytelenül jelentkezők száma 3549 volt, 788-an kétszer jelentkeztek, 2401 hadifogoly volt, továbbá a halottak, az ismeretlenek stb. létszáma nem kevesebb mint 10 635 fő volt (OL M. 1/IV–7).

^{8 8} *Szabad Nép*, 1946. máj. 23.

amely a magyarok vagyonának elkobzásáról szóló rendeletet felfüggeszti, a szlovák hatóságok nem tartják be.”⁸⁹

A magyar–csehszlovák viszony 1946 június második felében és júliusban vált különlegesen feszültté, amikor a magyar közvélemény is tudomást szerzett arról, hogy Csehszlovákia a lakosságcsere egyezménytől függetlenül, pontosabban azon felül további 200 000 magyart szándékozik kitelepíteni az országból és ehhez a békekonferencia támogatását kérte.⁹⁰ A csehszlovák indoklás szerint a félmilliónyi szlovákiai magyarból mintegy 100 000 a lakosságcsere egyezmény alapján távoznék el, s így együttesen 300 000-en kerülnének át Magyarországra. A fennmaradó 200 000 magyarnak viszont „szlovák eredetük alapján” adnák vissza a csehszlovák állampolgárságot. Mindezek eredményeként a magyar kisebbség megszűnne létezni Csehszlovákiában, vagyis megoldódna a nemzeti állam problémája. A fentebbi elgondolással összefüggésben a csehszlovák hatóságok – a szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-i rendelete alapján – kezdték meg a magyar nemzetiségű lakosság körében az ún. reszlovakizációt, vagy más kifejezéssel visszaszlovakosítási kampányukat. Ennek során a magyarokat választás elé állították: ha szlováknak vallják magukat, visszakapják állampolgárságukat, de ha nem, el kell hagyniuk otthonaikat, kiutasítják őket Csehszlovákiából.⁹¹ Ez az önkéntesnek hirdetett kampány a gyakorlatban az erőszak leplezett és nyílt eszközeivel igyekezett elérni, hogy a szlovákul nem is értő magyarok tömegesen vallják magukat szlovák nemzetiségűeknek. A létfeltételeikben erősen megingatott és már hosszú hónapok óta zaklatásnak és üldözésnek kitett emberek – különösen azok után, hogy kézzel fogható segítséget sehonnan nem kaphattak és nem is remélhettek – eleget tettek a hatóságok kívánságainak. A kampány során mintegy 400 000 magyar nyilvánította magát szlováknak, de még így is több járásban (a komáromiban, párkányiban, felediben stb.) a lakosság jelentékeny hányada ellenállt a nyomásnak.⁹² A csehszlovák hatóságok a reszlovakizálással lényegében azt kívánták pótolni, amit a lakosságcserétől, a hazatelepülő szlovákok számukra nem kielégítő létszáma miatt, hiába vártak. A reszlovakizációs kampánynak azonban a csehszlovák hatóságok feltehetően jelentőséget tulajdonítottak a békekonferencia szempontjából is, hiszen ezzel a magyar nemzetiség, legalábbis „papíron” kétségtelenül mellőzhető tényezővé vált Csehszlovákiában. Ugyanakkor az a tény, hogy a csehszlovák kormány a békekonferencián is mereven ragaszkodott a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítéséhez, inkább arról tanúskodott, hogy maga is kétes értékűnek tekinti a reszlovakizáció eredményeit. A hivatalos személyeknek és a korabeli sajtónak a reszlovakizáltakhoz intézett felhívásai egyébként szintén erre utaltak.⁹³

A magyar kormány természetesen nem nézhette tétlenül a csehszlovák hatóságoknak sem az egyoldalú kitelepítésre vonatkozó terveit, sem a reszlovakizációs kampányt. Gyöngyösi külügyminiszter 1946. június 28-án a Külügyminiszterek Tanácsához intézett táviratában tárta fel a magyar nemzetiségű lakosságot ért újabb, súlyos sérelmet a szövetséges nagyhatalmak előtt.⁹⁴ A külügyminiszter táviratán kívül, elsősorban a koalí-

⁸⁹ Szabad Nép, 1946. jún. 5.

⁹⁰ OL M. I/IV–62.

⁹¹ *Arató Endre: A magyar–csehszlovák viszony ötven éve.* 73.

⁹² Uo. 74.

⁹³ Čas, 1946. nov. 20.

⁹⁴ OL M. I/IV–69.

ciós pártok sajtója igyekezett a nemzetközi közvélemény figyelmét felhívni a csehszlovákiai magyarok helyzetére. A Szabad Nép „Igazságot a szlovákiai magyaroknak” c. vezércikkében arról írt, hogy Csehszlovákia az egyoldalú kitelepítéssel és a szlovákiai magyarság erőszakos elszlovákosításával akarja megvalósítani a magyaroknak, mint nemzetiségi csoportnak a teljes megsemmisítését.^{9 5} Az SZDP ugyancsak, többnyire tartózkodó magatartását feladva, rendkívül éles hangon ítélte el központi lapjában a reszlovakizációs kampányt. „Tisztában vagyunk erőnk határaival – írta a Népszava –, de tisztában vagyunk a demokrácia erejével is. A győztes demokráciák nem tűrik és nem tűrhetik, hogy közel háromnegyedmillió magyarral az történjék, ami most megkezdődött... nem lehet 700 000 embert jogtalanul, védtelenül, szabad prédául dobni ez elfogult és rossz lelkiismeretű sovinizmusnak.”^{9 6} Az FKGP nevében Nagy Ferenc pártelnök és miniszterelnök emelte fel a szavát a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság érdekében és a szövetséges nagyhatalmaktól várta az igazságos döntést „Szlovákiában élő testvéreink sorsát illetően”.^{9 7}

A magyar kormány és a koalíciós pártok tiltakozására természetesen Csehszlovákia semmit nem változtatott az eredeti álláspontján, de annyit mindenesetre sikerült elérni, hogy a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság kérdése bizonyos értelemben valóban nemzetközi ügyé vált.

*

A magyar békeküldöttség Párizsban – a békeszerződés-tervezethez fűzött észrevételeiben – az 1937. december 31-i magyar–csehszlovák államhatár változatlan fenntartását javasolta, valamint ezzel egyidejűleg azt is kérte, hogy a csehszlovák kormány szüntesse meg a magyar nemzetiségű lakosságai szemben foganatosított diszkriminációs rendszabályait és az érintettek nyerjék vissza emberi és polgári jogaikat.^{9 8} Ezzel szemben a csehszlovák békeküldöttség mindenekelőtt azt indítványozta, hogy Magyarország köteles legyen Csehszlovákiából 200 000 magyart egyoldalúan befogadni.^{9 9} A csehszlovák békeküldöttség a fentiek indoklására egyetlen, addig ismeretlen érvet sem hozott fel, hacsak annak hangoztatása nein volt annak tekinthető, hogy a magyar nemzeti kisebbség állandó súrlódási felület a két ország között, ezért a Csehszlovákiából való eltávolítása lehetővé tenné a jószomszédi viszony megteremtését, valamint létrehozná a közép-európai békés együttélés alapjait is.

A magyar békeszerződés-tervezettel kapcsolatos indítványokat a magyar területi és politikai bizottság 1946. szeptember második felében kezdte meg érdemben tárgyalni.^{1 0 0} A bizottság ülésén Jugoszlávia és Ukrajna képviselője teljesen megalapozottnak jelentette ki a csehszlovák igényeket. Az amerikai képviselő is elismerte ugyan a vitában, hogy

^{9 5} Szabad Nép, 1946. júl. 3.

^{9 6} Népszava, 1946. júl. 3.

^{9 7} Kis Újság, 1946. júl. 16.

^{9 8} OL M. 1/IV–62.

^{9 9} Ezenkívül többek között még az is szerepelt a csehszlovák követelések között, hogy a Pozsonnyal szembeni – és a Duna jobb partján levő – Bezenye, Dunacsun, Horvátújfalú, Oroszvár és Rajka községeket csatolják Csehszlovákiához (Pravda, 1946. szept. 13.).

^{1 0 0} OL M. 1/IV–62.

a csehszlovák határmódosítási indítvány figyelmet keltő, de azt csak a második indítvánnyal, mégpedig a 200 000 magyar kitelepítését célzó javaslattal összefüggésben és egyidejűleg mutatott hajlandóságot tárgyalni. Ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy az USA nem ért egyet a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésére vonatkozó indítványnak a békeszerződésbe való felvételével.¹⁰¹ A bizottság végülis, különös tekintettel Csehszlovákia Magyarországgal szembeni területi igényének és egyéb követeléseinek a tüzetesebb tanulmányozására, öttagú albizottságot küldött ki Ausztrália, Kanada, Új-Zéland, Ukrajna, valamint Csehszlovákia képviselőiből.¹⁰² Az albizottság 1946. szeptember 26-i ülésén elvben elfogadta Csehszlovákia területi igényét Magyarországgal szemben. A területi követelés nagyságát illetően azonban jegyzőkönyvbe foglalták mind az eredeti csehszlovák indítványt, mind Ausztrália és Kanada mérséklő javaslatait, illetőleg fenntartásait.¹⁰³

A pozsonyi „hídő”-vel kapcsolatos tárgyalásokkal lényegében egyidejűleg folyt a magyar területi és politikai bizottság, s részben az albizottság ülésein a 200 000 magyar kitelepítéséről szóló javaslat vitája is. Az ismert csehszlovák álláspontot V. Clementis fejtette ki a szeptember 16-i ülésen, amelyre szeptember 18-án Szegedi Maszák A. ladár válaszolt.¹⁰⁴ A vitában először felszólaló Bedell Smith, az USA képviselője ezúttal is közölte, hogy a kitelepítési javaslatot nem tudja elfogadni, amely az Amerikai Egyesült Államok számára „több mint kellemetlen”.¹⁰⁵ Majd megismételte azt a korábbi javaslatát, hogy Csehszlovákia és Magyarország folytasson kétoldalú tárgyalásokat a határookra és a lakosságcsereire vonatkozólag. Ezt követően A. J. Visinszkij nyilvánított támogató véleményt a csehszlovák indítvánnyal kapcsolatosan.¹⁰⁶ A csehszlovák indítványt támogatta a bizottság ülésén Jugoszlávia képviselője is. De ő egyidejűleg azt is leszögezte, hogy Jugoszlávia nem tervezi a területén élő magyarok kitelepítését, hanem önkéntes és kölcsönös lakosságcsereire törekszik.¹⁰⁷

A magyar területi és politikai bizottság szeptember 23-i ülésén folytatódott a csehszlovák indítvány feletti vita. A bizottság brit tagja egyfelől megértését fejezte ki Csehszlovákia azon törekvésével, hogy véglegesen rendezni kívánja a kisebbségi kérdést, másfelől viszont károsnak minősítette az erőszakos kitelepítés elvének a békeszerződésbe történő felvételét. Éppen ezért a legjobb és végső fokon az egyetlen megoldásnak az érdekelt kormányok közötti közvetlen tárgyalást és a kétoldalú megállapodást tekintette.¹⁰⁸ Az USA és Nagy-Britannia véleményének ismeretében mind világosabbá és egyértelműbbé vált, bár a vitában Franciaország, India, Kanada és Ausztrália képviselői nem szólaltak fel, hogy a 200 000 magyar kitelepítésére vonatkozó csehszlovák indítványt a bizottságban eredeti formájában nem lehet keresztülvinni. De ezek után nemigen lehetett kétséges többé az sem, hogy magán a békekonferencia plénümán is hasonló

¹⁰¹ Pravda, 1946. szept. 13.

¹⁰² Az albizottság vezetője – Kanada javaslatára – Ukrajna képviselője lett, ez utóbbi pedig Új-Zélandot ajánlotta előadónak, amit szintén elfogadtak.

¹⁰³ OL M. 1/IV–100; Szabad Nép, 1946. szept. 28.

¹⁰⁴ OL M. 1/IV–62.

¹⁰⁵ Kis Újság, 1946. szept. 22.

¹⁰⁶ Pravda, 1946. szept. 22.

¹⁰⁷ OL M. 1/IV–62.

¹⁰⁸ Szabad Nép, 1946. szept. 25.

módon alakulhat majd a helyzet. Ilyen körülmények között a bizottság tagjai egyelőre csak abban állapodtak meg, hogy a problémát, további tanulmányozás céljából, a magyar területi és politikai bizottság albizottságához utalják vissza.

Az albizottság által kezdeményezett magyar–csehszlovák közvetlen, kétoldalú tárgyalásokra 1946. szeptember 29-én került sor, a kanadai bizottsági tag, Pope tábornok elnöklete alatt.¹⁰⁹ Ezen a tárgyaláson Gyöngyösi János, a magyar békeküldöttség vezetője deklarációt olvasott fel, amelyben – az Atlanti Chartára és az ENSZ alapokmányára hivatkozva – elutasította az egyoldalú kitelepítés elvét.¹¹⁰ Ugyanakkor azt is bejelentette, hogy hajlandó az igazságos megoldás érdekében tárgyalni a lakosságcsereéről Csehszlovákia képviselőjével. Ilyen megoldásnak viszont az alapja – a magyar békeküldöttség szerint – csak annak az elvnek a tudomásulvétele lehet, hogy a kitelepítést határmódosítással egybekötve valósítják meg. J. Masaryk és a csehszlovák békeküldöttség tagjai a magyar javaslatot kereken elutasították és kijelentették, hogy területi engedményekről – Csehszlovákia győztes állam lévén – még tárgyalni sem hajlandók. A tárgyalás alapját egyedül a magyar békeszerződés-tervezethez benyújtott indítvány jelentheti, s ha a magyar békeküldöttség ezt nem fogadja el, akkor nincs közös alap a tárgyalásra és remény sincs a megegyezésre.¹¹¹ Ezzel a kétoldalú tárgyalások befejeződtek.

1946. október 2-án – a szövetséges nagyhatalmak képviselői közötti megbeszélések eredményeként – egyhangú kompromisszumos megállapodás jött létre az albizottságban a csehszlovák kitelepítési indítvány sorsát illetően.¹¹² Új-Zéland képviselője, az albizottság előadója közölte, hogy a csehszlovák indítvány az albizottság több tagjánál „komoly ellenvetésre” talált. Valamennyien rokonszenveznek viszont azzal a törekvéssel, mely szerint Csehszlovákia nemzeti állammá akar válni. Mindezt figyelembe véve az albizottság úgy határozott, hogy az eredeti indítványt mellőzi és újabb megoldást ajánl, pontosabban az alábbi szöveg felvételét javasolja a magyar békeszerződésbe: „Magyarország kétoldalú tárgyalásokat folytat Csehszlovákiával, hogy megoldja a Csehszlovákia területén élő magyar eredetű lakosok kérdését, akik nem kerülnek át Magyarországra az 1946. február 27-én kötött népcseré-egyezmény értelmében. Abban az esetben, ha nem jönne létre megegyezés jelen szerződés hatálybalépése után számított 6 hónapi határidőn belül, Csehszlovákiának joga lesz a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és a Tanács segítségét kérni egy végleges megoldás meghozatalához.”¹¹³ A magyar területi és politikai bizottság október 6-án szintén egyhangúan magáévá tette az albizottság fentebbi javaslatát.¹¹⁴

A magyar területi és politikai bizottság 1946. október 6-i határozata lényegében új mederbe terelte a magyar–csehszlovák lakosságcsere ügyét. A módosított indítvány feltétlenül kedvezőbb volt, legalábbis az eredeti javaslattal való összehasonlításba Magyarországra nézve. Elvileg kizárta az egyoldalú csehszlovák akciók lehetőségét és arra kényszerítette Csehszlovákiát, hogy kétoldalú tárgyalásokon keresse a megoldást. Az

¹⁰⁹OL M. 1/IV–62.

¹¹⁰OL M. 1/IV–62.

¹¹¹OL M. 1/IV–62.

¹¹²OL M. 1/IV–62.

¹¹³OL M. 1/IV–62.

¹¹⁴Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945–1958. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 61.

eredeti indítvány elutasításában kétségtelenül az Amerikai Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának volt a legnagyobb szerepe, de az egyhangú döntés csak a Szovjetunió hozzájárulásával születhetett meg.

A békekonferencia plénuma 1946. október 12-én szavazott a magyar békeszerződés-tervezet felett.¹¹⁵ A magyar békeszerződés-tervezet elfogadása alkalmából elhangzott nyilatkozatok már lényegében semmi újat nem tartalmaztak. Vita is mindössze Magyarország gazdasági kötelezettségeivel és a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésével kapcsolatosan bontakozott ki. V. Clementis felszólalásában megismételte kormányának a magyar nemzeti kisebbség kitelepítésére irányuló töretlen szándékát és sajnálkozását fejezte ki, hogy az USA és Nagy-Britannia ellenállása miatt az eredeti csehszlovák indítványt a békekonferencia elvetette.

*

1947. február 5-én a nemzetgyűlés minden különösebb vita nélkül megadta a kormánynak a békekötésre való felhatalmazást.¹¹⁶ Így tehát már nem volt törvényes akadálya annak, hogy február 10-én Magyarország képviselője Párizsban aláírja a békeszerződést. De közvetlenül a békeszerződés aláírása előtt Kertész István követ – a magyar békeküldöttség nevében – jegyzéket nyújtott át Bidault francia külügyminiszternek, a békekonferencia elnökének és abban többek között a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezetlenségére hívta fel a figyelmet. „A magyar kormány különösen azt kifogásolta és kifogásolja ma is – hangzott a jegyzék –, hogy a most aláírandó békeszerződés semmi intézményes biztosítékot nem tartalmaz abban a tekintetben, hogy a Magyarország határain kívül élő magyarok alapvető emberi jogai tiszteletben tartassanak, és hogy polgári jogaik tekintetében az egyenjogúság biztosítassék számukra.”¹¹⁷ Ez utóbbiak vonatkozásában a jegyzék főleg a csehszlovákiai magyar nemzetiségű lakosság helyzetét sérelmezte, aminek a változatlan időszerűségét az adta meg, hogy a csehszlovák hatóságok 1946. szeptember végétől – október elejétől már – az 1945. évi közmunkáról szóló rendeletre hivatkozva – a magyar nemzetiségű lakosság tízezreit szállították erőszakkal Csehországba, döntően a korábban németek által lakott vidékekre.¹¹⁸

A magyar nemzetiségű lakosság Csehországba történő telepítése miatt a nemzetgyűlés 1946. november 28-i ülésén Berczky Albert, a külügyi bizottság elnöke emelte fel tiltakozó szavát. Berczky rámutatott, hogy Csehszlovákiában a közmunka címén valójában a magyar nemzetiségű lakosság deportálása folyik. Hiszen az érintetteknek nemcsak ingatlanukat, de alapjában véve ingóságukat is hátra kell hagyniok és nyomban szlovákok települnek a helyükbe. „Az a vád nem érhet bennünket – hangsúlyozta a külügyi

¹¹⁵ Szabad Nép, 1946. okt. 15.

¹¹⁶ Nemzetgyűlés Naplója, V. köt. 7.

¹¹⁷ OL M. 1/IV–17.

¹¹⁸ „Összesen 9610 családot, illetve 41 640 személyt telepítettek át a cseh országrészekbe. Önként 2 154 magyar család távozott, tehát összesen 44 129 személy költözött át 17 dél-szlovákiai járás 393 községéből. . . Közülük 5128 kisparaszti család volt, ez is mutatja, hogy a 'toborzás' részben elvesztette tulajdonképpeni értelmét, mert ezeknek a rétegeknek a legkevesebb közülük volt a németbarát fasiszta politikához. – Bár ezt az akciót 'toborzásnak' nevezték és az általa sújtottakat toborzottnak, voltaképpen – kevés kivétellel – nem toborzásról volt szó, hanem kényszerkitelepítésről. A kitelepítettekkel lényegében úgy bántak, mint a háborús bűnösökkel!” (Juraj Zvara: i. m. 39).

bizottság elnöke —, hogy amikor ezeket az embertelenségeket komoly formában szóvá tesszük, újra mi vagyunk a békebontók . . . Nem revizionizmus az, ha mi a határainkon túl élő magyarság sorsáért, életéért, szabadságáért, emberi jogaiért felemeljük szavunkat. Nem lennénk méltók arra, hogy a nemzet bizalmából az ő képviseletében itt legyünk, ha nem fejeznék ki mély és teljes együttérzésünket a mi szenvedő, meghurcolt és sárba tiport véreinkkel.”¹¹⁹ Bereczky Albert: ek is válaszolva jelentette be Gyöngyösi külügyminiszter, hogy a magyarok Csehszlovákia területére történő telepítése miatt már november 23-án tiltakozott a csehszlovák kormánynál és 25-én a Külügyminiszterek Tanácsát is tájékoztatta a szóban forgó eseményekről.¹²⁰

A nemzetgyűlés 1946. december 17-i ülésén Oltványi Imre kisgazdapárti képviselő hozta ismételten szóba a csehszlovákiai magyarok sérelmeit, különös tekintettel a csehszlovák „közmunka”-ra. A kisgazdapárti politikus azonban már nem csupán Csehszlovákia, hanem a szövetséges nagyhatalmak magatartását is bírálta, amelyeknek szerinte „vétót” kellett volna emelniük a csehszlovák hatóságok eljárása ellen. Oltványi tényekkel cáfolta és ezek alapján utasította el azt a csehszlovák állítást, mintha az adott esetben egy minden lakosra egyaránt érvényes közmunkarendelet egyszerű végrehajtásáról lenne szó. De a keserűség és a tehetetlenség érzete olyan szavakat is adott a szájába, amelyek már-már a magyar–csehszlovák kapcsolatok jövőtehetetlen megromlásának a veszélyét is magukban rejtették.¹²¹ Gyöngyösi külügyminiszter szintén több konkrét példát sorolt fel annak az alátámasztására, hogy Csehszlovákia az ENSZ alapokmányát is megsérti és a magyar nemzetiségű lakossággal kapcsolatos intézkedéseivel a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményben vállalt kötelezettségein is jórészt túltette magát. Mindebből azután a külügyminiszter azt a következtetést vont le, hogy Magyarország mindaddig nem járulhat hozzá az 1946. február 27-i megállapodás végrehajtásához, amíg a csehszlovák kormány felül nem vizsgálja a magyarok Csehszlovákia területére történő kényszer telepítésére irányuló döntését.¹²²

A csehszlovák „közmunka” hatására a magyar nemzetiségű családok tömegesen menekültek át a határon Magyarországra. A szülőföldjüket elhagyni kényszerült emberek jelenléte, jövőjük bizonytalansága csak újabb olajat öntött a hazai felháborodás tüzéire. Amit persze csak fokozott az a körülmény, hogy a csehszlovák sajtó, sőt hivatalos tényezők részéről is elhangzottak olyan nyilatkozatok, miszerint a magyarok közmunkára való „toborzása” lényegében a magyar nemzetiségtől való megszabadulás egyik eszköze. „Fierlinger beismerése: Nem közmunka — írta a Szabad Nép —, hanem kényszerű magyartalanítás.”¹²³ Még korábban a Kis Újság „Szlovák lapok pergőtüze Magyarország ellen” c. cikkében pedig arról tájékoztatott, hogy a szlovák újságok is beismerik: „munkatoborzás örve alatt meg akarnak szabadulni a magyarságtól”.¹²⁴ A csehszlovák kormány magatartása, s különösen a menekültek számának az állandó emelkedése láttán a Szabad Nép társadalmi, gyűjtési akciót indított a csehszlovákiai magyar menekültek részére.¹²⁵

¹¹⁹ Nemzetgyűlés Naplója. IV. köt. 245.

¹²⁰ Uo. 247.

¹²¹ Uo. 805.

¹²² Uo. 809.

¹²³ Szabad Nép, 1947. febr. 5.

¹²⁴ Kis Újság, 1947. jan. 5.

¹²⁵ Szabad Nép, 1947. jan. 26.

Mind a két oldalról elhangzott barátságosnak aligha nevezhető nyilatkozatok, a többé-kevésbé kölcsönös sajtótámadások ellenére 1947. január 7-én Csehszlovákia elvben elfogadta a lakosságcserevel összefüggő kérdések közvetlen, kétoldalú megvitatását.¹²⁶ Január 14-i válaszában a magyar külügyminiszter beleegyezett abba is, hogy ezek a tárgyalások Prágában legyenek. Ezzel egyidejűleg a tárgyalások előfeltételeként jelölte meg a csehországi kényszertelepítések felfüggesztését.¹²⁷ A tárgyalások előkészítésére Gyöngyösi külügyminiszter január 26-án Pozsonyba utazott, s ott Clementis külügyi államtitkárral találkozott.¹²⁸ A magyar és a csehszlovák álláspontot azonban ezen a megbeszélésen sem sikerült érdemlegesen közelíteni egymáshoz. Clementis ugyanis csak azzal a feltétellel lett volna hajlandó a magyarok „munkatoborzásának” felfüggesztéséről tárgyalni, ha Magyarország magáévá teszi a lakosságcsereére vonatkozó „eredeti” csehszlovák javaslatokat. Gyöngyösi viszont kizárólag a magyar nemzetiségű lakosság helyzetének az általános rendezése keretében kívánta volna a lakosságcserevel összefüggő vitás kérdéseket tisztázni, illetőleg véglegesen lezárni.

Az 1947. március 2–7. között lezajlott prágai tárgyalásokon a két kormány képviselői – egyetlen kérdést kivéve – lényegében mindenben megegyeztek.¹²⁹ De ez az egyetlen kérdés valójában kulcsfontosságú szerepet töltött be a tárgyalások sikeres kimenetele szempontjából. A magyar kormány már jóval a tárgyalások megkezdése előtt tudomására hozta a csehszlovák kormánynak, hogy a csehországi kényszertelepítések megszüntetését a lakosságcsere végrehajtása feltételének tekinti. Ennek ellenére a csehszlovák kormány képviselői Gyöngyösi külügyminiszter fentebbi igényét egyáltalán nem akarták tudomásul venni. Erre a tárgyalások természetesen ismét megszakadtak.

A prágai tárgyalások megszakadása tulajdonképpen mind a két fél szempontjából csak kedvezőtlen hatású lehetett. Ennek a felismerése jutott többé-kevésbé kifejezésre Gyöngyösinek a csehszlovák fővárosból történt elutazásakor elhangzott nyilatkozatában is.¹³⁰ A külügyminiszter sajnálkozását fejezte ki a tárgyalások sikertelensége miatt. S kijelentette, hogy amennyiben Csehszlovákia hajlandó a csehországi kényszertelepítések felülvizsgálására, nem lesz akadálya a tárgyalások azonnali folytatásának. A csehszlovák hivatalos körök, a sajtóval egyetemben, egyedül a magyar küldöttséget tették felelőssé a lakosságcsere folytatásának az elhúzóódásáért.¹³¹ A Svobodné Noviny azzal vádolta a magyar felet, hogy a „munkamozgósítás” következményeinek, illetőleg kísérő jelenségeinek a felvetésével olyan problémát érintett, amely kizárólag Csehszlovákia belső ügye.¹³² Néhány nappal később azonban a csehszlovák sajtó már összefüggést vélt látni az USA és a Szovjetunió Magyarországgal kapcsolatos március elejei jegyzékváltása, valamint a magyar küldöttségnek a prágai tárgyalásokon tanúsított magatartása között.¹³³ A pozsonyi

¹²⁶ OL M. 1/IV–7.

¹²⁷ OL M. 1/IV–7.

¹²⁸ OL M. 1/IV–64.

¹²⁹ Svobodné Noviny, 1947. márc. 9.; Szabad Nép, 1947. márc. 7.

¹³⁰ Svobodné Noviny, 1947. márc. 9.

¹³¹ Národná Obroda, 1947. márc. 9.

¹³² Svobodné Noviny, 1947. márc. 9.

¹³³ Politikai és Gazdasági Tájékoztató. Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Propaganda Osztályának kiadványa. Bp. 1947. márc. 12.

Pravda arról írt, hogy az amerikai jegyzék a magyar reakció és a magyar külpolitika hagyományos irányvonalát erősíti.¹³⁴ Hasonlóan éles hangot ütött meg a Rudé Právo is a magyar kormány magatartásával kapcsolatban. „Újabb magyar manőver” c. cikkében azt állította, hogy a magyar delegáció akkor utazott el Prágából amikor egyes nagyhatalmak megkísérlik „kiegyenesíteni” a magyar reakció gerincét.¹³⁵

H. Truman, az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1947. március 12-i beszédében meghirdette az imperializmus „harci programját” a Szovjetunió bekerítésére és a világ-kommunizmus ellen.¹³⁶ A hitleri Németország elleni szövetségen már korábban is támadt „repedések” ezzel tulajdonképpen szakadékká mélyültek, ami azt is jelentette, hogy a nemzetközi politikai életben a kompromisszumokat a nyílt erőpolitika váltja fel. A nemzetközi helyzetben bekövetkezőben levő gyökeres fordulat, a hidegháborús légkör megjelenése és terjedése után a két népi demokratikus állam sem nézhetette többé a régi szemmel az egymásközötti vitáit, hacsak nem akarták magukra vállalni, hogy külön akadályokat gördítenek a születőben levő szocialista világ fejlődése elé. A fentebbiekből kiindulva az MKP-ban 1947. március derekán merült fel az a gondolat határozottabban, hogy Magyarország – esetleg a Szovjetunió és Jugoszlávia közvetítésével – érje el a megszakadt magyar–csehszlovák tárgyalások felújítását.¹³⁷ Ezzel egyidejűleg az MKP Nagy Ferenc miniszterelnökre is igyekezett nyomást gyakorolni abból a célból, hogy a kormány maga is mielőbb kezdeményezze a tárgyalások újrafelvételét.¹³⁸ A kommunista párt kezdeményezéseinek és erőfeszítéseinek a sikerét ígérte az is, hogy az SZDP ugyancsak szorgalmazta a magyar–csehszlovák viták lezárását.¹³⁹ 1947. április 11-én Bóhm Vilmos követ Stockholmból figyelmeztette a pártvezetőséget, s mindenekelőtt Szakasits Árpád főtitkárt, hogy Magyarország esetleg „Moszkván keresztül” igyekezzék Csehszlovákiával megegyezésre jutni.¹⁴⁰ Hasonlóan Veres Péter az NPP Politikai Bizottságának 1947. április 1-i ülésén fejtette ki azon véleményét, hogy a magyar–csehszlovák tárgyalásoknak „nem szabad megszakadniok”.¹⁴¹

A baloldali pártok egyöntetű állásfoglalásával ezúttal Nagy Ferenc is egyetértett és az FKGP sem kívánt szembehelyezkedni azzal. Mindez azt eredményezte, hogy 1947. március végétől–április elejétől lényegében kormányálláspontra vált a magyar–csehszlovák tárgyalások újrafelvételének az igénye.¹⁴² A Truman-elv meghirdetése persze Csehszlovákiát is arra készítette, hogy a korábbinál valamivel nagyobb hajlékonyságot tanúsítson a magyar–csehszlovák viszony rendezése terén. Így, az 1947. április első felében újra megindult tárgyalásokon viszonylag rövid időn belül kézzelfogható ered-

¹³⁴ Pravda, 1947. márc. 13.

¹³⁵ Rudé Právo, 1947. márc. 13.

¹³⁶ Trumannek a kongresszus két háza közös ülésén elmondott beszéde többek között azt tartalmazta, hogy elérkezett az idő, amikor csaknem minden nemzetnek választania kell az alternatív életformák között. „Hiszek abban – mondta az elnök –, hogy az Egyesült Államok politikájának támogatnia kell a szabad népeket, amelyek szembeszállnak a felfegyverzett kisebbségek vagy a külső nyomás leigázási kísérletével” (*D. F. Fleming: The Cold War. London, 1961. 288*).

¹³⁷ PI Arch. 274/3–80.

¹³⁸ PI Arch. 274/3–80.

¹³⁹ PI Arch. 253/1–139.

¹⁴⁰ PI Arch. 283/12–6.

¹⁴¹ PI Arch. 284. f. XIII. cs.

¹⁴² PI Arch. 284. f. XIII. cs.

mények születtek. A Szabad Nép 1947. április 18-án már arról tájékoztathatta a közvéleményt, hogy „elfogadta a minisztertanács a magyar–csehszlovák lakosságcseréről szóló végrehajtási rendeletet”.¹⁴³ Valójában azonban már április 10-én megkezdődött az első csoportok kitelepítése Magyarországra, illetőleg a magyarországi szlovákok folytatólagos áttelepülése Csehszlovákiába.

A meginduló lakosságcsere korántsem jelentette a régóta fennálló nézeteltérések és feszültségek azonnali megszűnését Magyarország és Csehszlovákia között. Ezt tükrözte egyébként a sajtó is, amelynek hangja kezdetben úgyszólván semmit nem változott. A Národná Obroda „Délvidékünk arca megváltozik” c. írásában tudósított a magyar nemzetiségű lakosság első csoportjainak távozásáról Csehszlovákiából.¹⁴⁴ A pozsonyi Pravda „És mégis elmennek” c. cikkében, a Čas viszont a „Kezdődik a történelmi igazságszolgáltatás . . .” címen számolt be az eseményekről.¹⁴⁵ 1947 június közepéig 11 177 magyar hagyta el Csehszlovákiát a lakosságcsere egyezmény végrehajtása keretében.¹⁴⁶ A későbbi hetekben-hónapokban távozók, illetőleg érkezők már jóval kevésbé érdekelték a sajtót. E legújabbkori „népvándorlás” – amely több mint 200 000 embert érintett – problémái és gondjai, valamint az esetenkénti egyéni tragédiák ugyanis mind kevésbé jelentettek szenzációt a közvélemény számára. 1948. április 10-ig – az át- és kitelepítések megszüntetéséig – az eredetileg jelentkezett 92 390 személyből 73 273 hagyta el Magyarországot, a Csehszlovákiából kitelepítésre kijelölt 105 047 magyar nemzetiségű lakosból pedig 68 407 fő költözött Magyarországra.¹⁴⁷ Hozzájuk csatlakozott még 6000 személy, akik hivatalosan „önként” távoztak Csehszlovákiából Magyarországra. De ténylegesen ennél is nagyobb volt a Magyarországra érkezők száma.¹⁴⁸ Nem ebbe a kategóriába tartozott ugyan az a 20–30 000 ember, akiket azért távolítottak el Csehszlovákiából, mert 1938. november 2. után költöztek a Felvidékre, mégis az új otthonuk megteremtése szempontjából az elhelyezendők számát gyarapították. Ezen kívül nem kevesen voltak azok is, akik eredetileg „csak” ideiglenesen jöttek s a határmentén lakó rokonainál és ismerőseiknél szálltak meg, valamint a középiskolai tanulók és a főiskolai hallgatók, akik elsősorban tanulmányaik folytatása érdekében vettek átmenetileg vándorbotot a kezükbe, hogy azután többségükben véglegesen itt telepedjenek le.

*

A két népi demokratikus állam vitáinak a végleges rendezése szempontjából a döntő lépést kétségtelenül a munkásosztály 1948. februári hatalomra jutása jelentette Csehszlovákiában, amelynek egyik következményeként véget vetettek a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének. Majd 1948. júniusától fokozatosan láttak napvilágot azok az intézkedések is, amelyek a magyar nemzetiség egyenjogúsítását célozták, illetőleg szolgálták a szocialista állam viszonyai között.

¹⁴³ Valamennyi vitás kérdésben 1947. máj. 24-én jött létre megállapodás a két kormány között az 1946. febr. 27-i lakosságcsere egyezmény végrehajtásáról.

¹⁴⁴ Národná Obroda, 1947. ápr. 12.

¹⁴⁵ Pravda, 1947. ápr. 13.; Čas, 1947. ápr. 13.

¹⁴⁶ Čas, 1947. jún. 22.

¹⁴⁷ Juraj Zvara: i. m. 36.

¹⁴⁸ A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Kossuth Könyvkiadó, 1970. III. köt.